

นิพนธ์ของนิพนธ์

DS

570.3

9506

7.2

เรื่องพระจอมเกล้าฯ

พระนิพนธ์

สมเด็จพระยาจักรีราชานุภาพ

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

คุณหญิงศรีสังกร ต.จ.

(ตาม จารุรัตน์)

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๐

สำนักหอสมุด

เรื่องพระจอมเกล้าฯ

พระนิพนธ์

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

คุณหญิงศรีสังกร ต.จ.

(ตาม จารุรัตน์)

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

๓๙ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๐

ก
๑๑
๒๗๐, ๓
๗๕ ๐๖
๑.๒

สำนักหอสมุด

202427

๒๗ S.A. ๒๕๐๖

คำนำ

คุณชม จารุรัตน์ ได้มาขอพิมพ์พระนิพนธ์ของเสด็จพ่อ
เรื่อง พระราชประวัติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ในงานศพ คุณหญิงตาบ ศรีสังกร ต.จ. ผู้เป็นมารดาของเธอ
ข้าพเจ้าได้อนุญาตให้พิมพ์ได้ด้วยความยินดีเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้
เพราะเห็นว่าจะได้ประโยชน์เหมาะแก่เวลาหลายประการ คือ:-

- ๑ สมัยรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
นั้น นับว่าเป็นสมัยที่ได้มีการเปลี่ยนแปลงทั้งภายใน
นอกและภายในประเทศอย่างใหญ่หลวง เพราะ
เป็นเวลาที่เราตะวันตก มาอำนาจอยู่ใน ทางตะวันออก
ประเทศนั้น และผลที่เขาแย่งประโยชน์กันเองนั้น
เป็นเหตุให้ทุกประเทศต่างบริวารัดเอาเป็นเมืองขึ้นไป
ตาม ๆ กัน ยังคงมีแต่เราไทยประเทศเดียวที่รื้อทำถึง
การ และรักษาอิสรภาพไว้ได้ เป็นเหตุหนึ่งที่เรา
ควรรู้และภูมิใจว่าทำได้อย่างไร

๒ เมื่อรักษาเอกราชไว้ได้แล้ว มีสิ่งบางอย่างที่เราต้องแก้ไข เพื่อให้เหมาะแก่การภายนอก เป็นเรื่องที่น่ารู้ทงหน เพราะการรู้พงสาวดารอย่างถูกต้องนั้น เราจะได้ไม่ทำอะไรผิดพลาด และรู้เหตุผลว่าอะไรเป็นอะไร อย่างน้อยก็จะได้ว่า อ้อ, รัชกาลที่ ๔ ยังไม่มีเรือบิน เขาไปอเมริกาครั้ง ๒ เดือนจึงจะถึง !

๓ ถึงเวลาแล้วที่เราจะรู้เรื่องของตัวเองให้ถูกต้อง มินั้น จะมีคนเขาแต่งให้เช่นเรื่อง The King and I แล้ว เราก็ไม่มีความจะเถียงกับเขาว่าผิดอย่างไรได้ ดังที่เป็นอยู่ในบัดนี้.

๔ เมื่อเรารู้แล้วก็จะได้ตัดสินใจ ว่า พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ได้ทรงเห็นอยาจะมาพระองค์เดียวโดยเฉพาะในเรื่องเกี่ยวแก่การต่างประเทศ เวลาที่จะทรงพักผ่อนก็แทบจะไม่มี สมควรหรือไม่ที่จะได้ทรงรับรางวัลด้วยการดำว่าเป็นการตอบแทน ?

ฉนั้นหนังสือเล่มนี้ จึง จะเป็น ประโยชน์ใน การให้ความรู้ อย่างกว้างขวางอย่างหนึ่ง และให้ความยุติธรรมแก่ผู้เห็นอยาจะมา แล้วด้วยอย่างหนึ่ง เพื่อจะได้เกิดผลเป็นการหนุนกำลังใจคน ให้อยาทำดีต่อไปทุกยุคทุกสมัย บ้านเมืองของเราจะได้เต็มไปด้วยคนดี ที่ชอบทำแต่บุญอันจะนำความสุขมาให้เป็นส่วนรวม คือ-ชาติ

ขอศกกรรมที่ คุณชม จารุรัตน์ ได้กระทำตามหน้าที่
ของบุตรทด^{ที่} พร้อมทั้งความปรารถนาดีอันเหมาะแก่กาลเวลาดัง
ได้พรรณามาแล้วนั้น จึงได้เกิดผลเป็นคนประโยชน์สนองบุญ
แก่ทั้งท่านที่ล่วงลับไปแล้ว และผู้ที่ยังอยู่ข้างหลังทั่วกันเทอญ.

พนพิศมย์ ดิศกุล

พ.ศ. ๒๔๕๕

สำนักหอสมุด

จำหน่ายหมด

เรื่องพระราชประวัติ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อก่อนเสวยราชย์

พ.ศ. ๒๓๔๗-๒๓๕๔

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสมภพในรัชกาล
ที่ ๑ เมื่อปลายวันพฤหัสบดีที่ ๓๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๔๗ ในเวลานั้น
สมเด็จพระบรมชนกนาถ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)
ยังดำรงพระยศเป็น สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศร
สุนทร เสด็จประทับอยู่ ณ พระราชวังเดิมกรุงธนบุรี ด้วยกัน
กับสมเด็จพระ (ศรีสุริเยนทร) บรมราชชนนี ซึ่งเป็นเจ้าฟ้าชายใน
ด้วยเป็นพระธิดาสมเด็จพระเจ้าพญาเชอ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสุรินทรา
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระยศเป็น สมเด็จพระ
เจ้าฟ้าหลานเธอ มาตั้งแต่ประสูติจนถึงรัชกาลที่ ๑ เมื่อพระชนม
ได้ ๖ ปี ในระหว่างนั้นได้เฝ้าและทรงจำพระบรมอัยกาธิราชพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ ด้วยเหตุนี้เมื่อทรงสร้างพระมหา
สถูปองค์ที่ ๔ ทวัดพระเชตุพนฯ จึงมีพระราชดำรัสตั้งไว้ว่าพระเจ้า
แผ่นดินภายหลังไม่ต้องทรงถือเป็นแบบอย่าง เพราะพระเจ้าแผ่นดิน
& พระองค์นั้นได้เคยทรงเห็นกันและกัน ดังนี้

ถึงรัชกาลที่ ๒ เสด็จเข้ามาอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ประทับ

ทศานักแดง (อยู่ตรงที่สร้างตำหนักสมเด็จพระมโหฬารเจ้า ด้วยมา
มารศรี) อันสมเด็จพระศรีสุริยราชกับสมเด็จพระชนนเคยเสด็จ
อยู่มาแต่ก่อน ทรงพระยศเป็น สมเด็จพระราชโอรสพระองค์ใหญ่
คนทั้งหลายเรียกกันว่า “ทูลกระหม่อมฟ้าพระองค์ใหญ่” แต่มัก
เรียกกันโดยสะดวกปากว่า “ทูลกระหม่อมใหญ่” มิฉะนั้นเรียกว่า
“เจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่” หรือ “เจ้าฟ้าใหญ่” เรียกกันอย่างนับ
มาจนเสด็จราชย์^๒

จะกล่าวถึงเรื่องราวพระราชนาม แทรกลงตรงนี้ ดักหน่อย
ด้วย มี แต่ง หนังสือ ตีพิมพ์ พระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว กล่าวหาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกพระราชนามว่า
“เจ้าฟ้ามงกุฏ” มาแต่แรกประสูติ ความจริงจะ
เป็นอย่างนั้นไม่ได้ ด้วยประเพณีการพระราชนามพระนามเจ้าฟ้าม
มาแต่โบราณ พระราชนามเมื่อพระชนษาได้ ๘ ปี (หรือมิฉะนั้น
ก็เมื่อใดก็ตาม) มีพระดำริรับการขึ้นโดยเฉพาะ คำที่เรียกเมื่อก่อน
ได้พระราชนามพระนามเป็นแต่คนทั้งหลายเรียกกัน โดยสมมุติ เช่น
เรียกว่า เจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่แต่พระองค์น้อยเป็นต้น บางทีก็ใช้
คำแปลออกไปตามเหตุ ยกตัวอย่างในครั้งกรุงศรีอยุธยา เช่น

(๑) เมื่อสร้างพระอภิเนาวนิเวศน์โปรดฯ ให้รื้อที่ตำหนักหลังที่เสด็จประทับไปสร้าง
เป็นตึกในบริเวณนั้น พระราชนามว่า พระที่นั่งมูลมณเฑียร เดิมนั้นย้ายไปปลูกเป็น
โรงเรียนอยู่หน้าวัดเขมาภิรตาราม

(๒) พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสเรียกว่า “ท่านฟ้าใหญ่” ฝรั่งเรียกว่า
Chow fa yai เจ้าฟ้าใหญ่

เรียกว่า เจ้าฟ้าเพชร เจ้าฟ้าพร เจ้าฟ้ากง และเจ้าฟ้าดอกมะเดื่อ^๑
 เป็นคน ประเพณีพระราชทานพระนามเจ้าฟ้าในกรุงรัตนโกสินทร์นั้น
 จดหมายเหตุปรากฏชัด เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 เสด็จผ่านพิภพ มีพระราชโอรสธิดาเป็นเจ้าฟ้า ๕ พระองค์ ที่ทรง
 พระเจริญวัยแล้วพระราชทานพระนาม เป็น กรม ทศเดยว ๓ พระองค์
 คือเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศร์ดิษฐ์ทรงพระองค์ ๑ เจ้าฟ้ากรมขุนเสนานุรักษ์
 พระองค์ ๑ เจ้าฟ้าหญิงกรมขุนศรีรัตนเทพพระองค์ ๑ เจ้าฟ้าพระ
 ราชธิดาพระองค์น้อยยังทรงพระเยาว์ พระราชทานพระนามว่าเจ้าฟ้า
 ประภาด^๒ ภายหลังจึงสถาปนาเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนเทพอดิ ต่อมา
 เมื่อเสวยราชย์แล้วมีเจ้าฟ้าพระราชธิดาอีกพระองค์ ๑ พระราชทาน
 พระนามว่าเจ้าฟ้ากษัตริย์เทยวดี เมื่อรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีพระราชโอรสเป็นเจ้าฟ้าเมือกอนด้วย
 ราชย์ ๒ พระองค์ และมามพระราชโอรสเมื่อเสวยราชย์แล้วเป็น
 เจ้าฟ้าอก ๓ พระองค์ เจ้าฟ้า ๕ พระองค์นั้นเจริญพระชนษาทันรับ
 พระราชทานพระนามในรัชกาลที่ ๒ แต่ ๓ พระองค์ คือ เจ้าฟ้ามงกุฎ
 (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ได้รับพระราชทานพระ-
 นามเมื่อยาทพระดั่งทรงพระองค์ ๑ ค่อนมาพระราชทานพระนามเจ้าฟ้า

๑. สันนิษฐานว่า เจ้าฟ้าเพชร (คือพระเจ้าท้ายสระ) และเจ้าฟ้าพร (คือพระเจ้า
 บรมโกศ) เห็นจะเรียกตามพระนามเดิมเมื่อก่อนเป็นเจ้า เจ้าฟ้ากษัตริย์นั้นอาจจะมาแต่มีมิตต์
 ในปีที่ประสูติเช่นถึงชุมผดึกกิด เหมือนอย่างเจ้าฟ้าดอกมะเดื่อ มาแต่มีมิตต์ด้วย ประสพ
 เวลาต้นมะเดื่อออกดอก อันเป็นของประหลาดมิใคร่จะมี

๒. ในหนังสือบางเรื่องว่า ประไพวดี

จุฑามณี (พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) พระองค์ ๑ กับ
 เจ้าฟ้าอาภรณ์ออกพระองค์ ๑ / แด่เจ้าฟ้าเอก ๒ พระองค์ยังทรงพระเยาว์
 ไม่ทันได้รับพระราชทานพระนามในรัชกาลที่ ๒ เรียกพระนามแต่ว่า
 เจ้าฟ้ากตัง (คือสมเด็จพระยามารามปรบัญ) กับเจ้าฟ้าปด ๗
 ดันพระชนม์เสียใน รัชกาลที่ ๓ เหลือแต่เจ้าฟ้ากตัง มาจนถึง
 รัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงพระราชทาน
 พระนามว่าเจ้าฟ้ามหามาดา พิเคราะห์ตามเขยงอย่างปรากฏดัง
 กล่าวมา * [เห็นได้ว่าการพระราชทานพระนามเจ้าฟ้าแต่แรกประสูติ
 นั้น เมื่อรัชกาลที่ ๑ ยังห้ามธรรมเนียมไม่ ที่จริงประเพณีพระ-
 ราชทานพระนามแต่เมื่อแรกประสูติ (ได้เดือนหนึ่ง) เพิ่งมาเกิดขึ้นใน
 รัชกาลที่ ๔] ด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรดจะ
 ให้คนตั้งมตเรียกกันตามชอบใจ เช่นเรียกเจ้าฟ้ากุงและเจ้าฟ้าดอก
 มะเคือ จึงพระราชทานนามแต่แรกประสูติ ถึงกระนั้นก็ยังไม่พ้น
 คนเรียกตามสมมติ เช่นว่าทูลกระหม่อมใหญ่และทูลกระหม่อมเล็ก
 เป็นต้น ด้วยถกกันว่าเป็นการเคารพ ทว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธ-
 ยอดฟ้าจุฬาโลก พระราชทาน พระนาม พระ บาท สมเด็จพระ จอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ยังมิชอคานนอกชอหนึ่ง ด้วยเจ้าฟ้าชายพระเชษฐาของ
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมพระองค์หนึ่ง พระองค์นั้น
 เป็น “ หวบ ” กับได้พระราชทานพระนาม แต่ไม่มีพระนามปรากฏ
 เพราะต้นพระชนม์เสียแต่เมื่อยทรงพระเยาว์ พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้เรียกพระนามว่า “ เจ้าฟ้าราชกุมาร ”

อธิบายที่กล่าวมาเป็นหลักฐานให้เห็นว่า ท้าวว่า พระบาท สมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระราชทาน พระนาม พระบาท สมเด็จพระจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัวว่า เจ้าฟ้ามงกุฎ ๑ นั้นห้ามมดไม่ ยงมชอนนอกซึ่ง
กล่าวในหนังสือเดิมพระเกียรติคุณ ข้อหนึ่งว่าพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรด ๑ ให้เอา เสวตฉัตรไป แขนง ตรงที่ ประดิ
ษณ์เกิดด้วยคนแต่งเป็นไพร่ ไม่รู้คำอธิบายของคำที่พูดกันว่าเจ้า
นายประสูติ "ในเสวตฉัตร" หรือ "นอกเสวตฉัตร" อันที่จริงหมาย
ความเพียงว่าประสูติเมื่อสมเด็จพระบรมชนกนาถ เสด็จราชย์ แด่หรือ
ประสูติ เมื่อก่อน เสด็จราชย์ เท่านั้นเอง ประเพณีเอา เสวตฉัตรไป
แขวนสำหรับให้เจ้านายประสูติในร่มเงาห้ามมด อีกข้อหนึ่งซึ่งว่า
เมื่อสมเด็จพระศรีสุริเยนทรประชวรพระครรภ์ พระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จไปประทับอยู่ที่ตำหนักแพ ให้ข้าหลวงคอย
ดื่บพระอาการ ปรากฏว่า ๑ ข้อนี้เห็นได้ว่า เป็นความเท็จไม่มีมด
ด้วยสมเด็จพระศรีสุริเยนทรเคยมีพระราชโอรสแล้ว ห้ามเหตุที่จะ
ทรงวิคกไม่ แม้จะมีเหตุถึงต้องทรงพระวิคก ถ้าทรงวิคกมากกก
เสด็จไปเยี่ยมถึงวัง ถ้าไม่ถึงเช่นนั้นก็จะเป็นแต่โปรด ๑ ให้ข้าหลวง
ไปดื่บพระอาการมากราบทูลที่ในพระราชวัง เหตุใดจึงจะเสด็จไป
ประทับให้ดื่บพระอาการอยู่ครึ่งทางที่ตำหนักแพ ข้อความเหล่านี้เป็น
ของผิดในพระราชประเพณีคดีประคิษฐานในหนังสือที่ตนแต่ง หวังจะ
ให้คนชมว่าดีมาก แต่ที่น่าอนาใจที่มคบคคชนดังอันควรจะรู้ว่า เป็น
เท็จยอมเชื่อถึงคิดเอา มาลงในหนังสือที่ตนแต่งพิมพ์ในภายหลัง ฉนั้น

ได้เคยบอกว่าแก้แล้ว ว่ายังไม่จริงนัก ก็เป็นการ เนิลประเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เห็นว่าแต่งหนังสือเฉลิม
พระเกียรติควรยกต่ำแต่เป็นความจริง ถ้าเอาความเท็จมากต่ำ
หาเป็นพระเกียรติไม่ หนังสือเฉลิมพระเกียรติด้วยความเท็จความ
มั่วปนพมพแพร่หลายอยู่ คเหมือนผูกตลกเชือกนว่าจริงกมมากจน
จึงเห็นควรบอกไว้ให้ทราบ

การศึกษาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยัง
ทรงพระเยาว์ได้เริ่มเรียนอักษรสมัยในด้านกษัตริย์พระพุทโธมาจารย์
(ขุน) วัดโมฬีโลก (ร่วมกันกับอาจารย์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว) แต่ยังได้จบประทับอยู่ในพระราชวังเดิม ครั้นได้
เข้ามาอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ก็ทรงศึกษาวิชาความรู้สำหรับพระ
ราชกุมารต่อมา พังต้นนิษฐานได้ว่าวิชาความรู้ยิ่งใดที่นิยมกันใน
สมัยนั้นว่าสมควร แก่ขัตติยราชกุมาร อันถึงศักดิ์ คงได้ศึกษาต่อ
เชี่ยวชาญวิชาการนั้น ๆ ทุกอย่าง ขอนเห็นปรากฏในสมัยเมื่อเสวย
ราชย์ แม้ได้เสด็จไปทรงผนวชอยู่ถึง ๒๗ พรรษา ยังทรงม้าและยิง
ปืนไฟได้ไม่ถนัด ถ้าว่าโดยย่อ วิชาความรู้ยิ่งใดซึ่งตามคติโบราณ
นิยมว่าพระราชกุมารอันถึงศักดิ์ควรทรงศึกษา พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคงได้ทรงศึกษาดมบูรณ์ทุกอย่าง เพราะมีโอกา
สในรัชกาลที่ ๒ เป็นเวลาถึง ๑๖ ปี

ใน เวลาเมื่อเสด็จดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระราชโอรสอยู่นั้น
สมเด็จพระบรมชนกนาถได้โปรด ฯ ให้มีการพระราชพิธีเฉลิมพระ

เกยรติหลายครั้ง เป็นคนแต่เมื่อพระชนษาได้ ๘ ปี มีการพระราช
 พิศลงดำรง ซึ่งทำเป็นครั้งแรกในกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อปีออก
 พ.ศ. ๒๓๕๕ พระราชทานพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า
 “สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เจ้ามังกุฎ สมมุติเทววงศ์ พงศ์อัคร
 กษัตริย์ ชติยราชกุมาร” ต่อการพิสดารมาถึงปี พ.ศ. ๒๓๕๘
 พวก มอญมณฑลตะมะ ตะมะ เป็นชนดค้อ พม่า แล้วพากันอพยพ ครอบ-
 ครว้นเข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศสยาม เหมือนอย่างพวกพระยาเจ่ง
 เคยอพยพมาแต่ก่อน มอญที่อพยพมาคราวนี้ สมิงดอดเบา (ซึ่ง
 ได้มาเป็นทพระยารัตนจักร) เป็นหัวหน้า มีจำนวนคนราว ๕๐,๐๐๐
 อพยพมาทางด้านพระเจดีย์สามองค์ แขวงจังหวัดกาญจนบุรีทาง ๓
 ทางด้านแม่สอด แขวงจังหวัดตากทาง ๑ ทางจังหวัดอุทัยธานีมา
 บ้าง แต่จำนวนไม่มากเหมือนทางจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดตาก
 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรด ๗ ให้กรมพระราชวัง
 บวร สกลนครเสด็จไปทรงตั้ง เมือง ประทุมธานี เป็น ทอญของมอญ
 ที่อพยพมาคราวนี้ (เรียกกันว่า มอญใหม่ เรียกพวกมอญที่อพยพ
 มากับพระเจ่ง (คชเสนี) เมื่อครั้งกรุงธนบุรีว่า “มอญเก่า”) และ
 โปรด ๗ ให้เจ้าพระยาอภัยภูธร สมุหนายก คุณกำลังและสระเบียง
 อารักษ์ไปรับครัวมอญที่เมืองตาก ส่วนทางด้านพระเจดีย์สามองค์
 นั้นโปรด ๗ ให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เวदानนพระ
 ชนษาได้เพียง ๓๒ ปี มีเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีเป็นพระอภิบาล
 เสด็จคุมกำลัง และสระเบียงอาหารไปรับครัวมอญที่เมืองกาญจนบุรี

การที่ต้องมีคนสำคัญคุมกำลัง รพตออกไปรับ พวกชาวต่างประเทศที่
 อพยพมาพึ่งพระบรมโพธิ์สมภารนั้น มีความจำเป็นด้วยอาจะมกกองทัพ
 ข้างฝ่าย ไน่ยกติดตามจับพวกครอบครัวต่าง เอย เข้ามาใน พระราช
 อาณาเขตค หรือมณเณนพวกครัวอพยพมานนเองเพราะมากด้วยกน
 อาจะมากำเริบเบียดเบียนประชาชน จึงต้องแต่งกำลังไปช่งกน
 เหตุร้ายทง ๒ สถานที่ และมณะเบียงอาหารไปแจกจ่ายแก่พวกครัว
 มิให้เดือดร้อน เหตุใดจึงโปรด ๑ ให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวเสด็จเป็นนายนกไปในครั้งนั้น พิศวระหัดเหิมอนจะมีพระ
 ราชประสงค์ ให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ โอกาสทรง
 ศึกษาระบอบทศก ทำนองเดียวกับที่พระองค์เองได้เคยเริ่มทรง
 ศึกษาดวยตามเสด็จ สมเด็จ บรมชนกนาถไปใน การ ทำสงคราม กับ
 พม่ามาแต่ยังทรงพระเยาว์ อีกสถานที่หนึ่งจะให้ปรากฏถึงเมืองพม่า
 ว่าโปรด ๑ ให้ สมเด็จพระราชโอรสพระองค์ใหญ่เสด็จออกไปรับ
 ซาคักจะไดครั้นคร้าม และพวกมอญที่เข้ามาถึงความภักดีจะไดอห
 ใจ ส่วนทางการเมืองนี้ ให้เจ้าฟ้า กรมหลวงพิทักษ์มนตรีเป็นผู้บังคับ
 บัญชา

ต่อมาอีกบหนึ่งถึงบชวด พ.ศ. ๒๓๕๙ พระชนษา ๓๓ ปี
 การพระราชพิธีไถ่กนัค ทำเต็มตามตำราไถ่กนัคเจ้าฟ้า คือปลุก
 เขาไกรลาสและตั้งรงต้นนเป็นต้น แล้วทรงผนวชเป็นสามเณรในบ
 ญส พ.ศ. ๒๓๖๐ ประทับอยู่วัดมหาธาตุ ๑๗ เดือน แล้วจึงตามนช
 กลาวกนว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงผนวชเป็น

สยามเนรชน^๒ สมเด็จพระสังฆราช (ม) เป็นพระอุปัชฌาย์ สมเด็จพระ
 ญาณสังวร (ด) เป็นพระอาจารย์ถวายศีล แต่เพราะ
 ตามเหตุการณ์ น่าจะ กติกกนกับทุกตัว คือ สมเด็จพระญาณสังวร
 เป็นพระอุปัชฌาย์ และสมเด็จพระสังฆราชเป็นพระอาจารย์ถวายศีล
 เพราะ สมเด็จพระ ญาณ สังวร เป็นผู้ พรรษา อายุมาก หน้า สมเด็จพระ
 พระสังฆราช (ม) ทั้งเป็นที่เคารพนับถือของพระราชวงศ์มาแต่ใน
 รัชกาลที่ ๓ แม้ พระบาท สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระ
 บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เป็นศิษย์ของสมเด็จพระญาณ
 สังวรมาแต่ก่อน^๑ น่าจะได้เป็นพระอุปัชฌาย์ และยังมีหลักฐาน
 ประกอบ อีกอย่างหนึ่ง ด้วยถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาท สมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สร้างพระเจดีย์ชน ๒ องค์เป็นคู่กันอยู่ที่
 ดานหน้าวัดราชดิฐาราม (อันเป็นที่สถิตของสมเด็จพระญาณสังวร)
 องค์หนึ่งทรงขนานนามว่า “พระไตรสันเจติย์” ทรงอุทิศในพระนาม
 ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อีกองค์หนึ่งมีนามว่า “พระ
 ตรีภูมิเจติย์” เป็นพระบรมราชูปถัมภ์ในพระนามของพระองค์เอง
 ยังปรากฏอยู่ ครั้นว่าเพราะได้เคย เป็นศิษย์ สมเด็จพระญาณสังวร

๑. ที่สมเด็จพระญาณสังวรไม่ได้เป็น สมเด็จพระสังฆราชมาแต่ ก่อน
 เพราะท่านทรงคุณทางวิปัสสนาธุระ ไม่ได้เป็นเปรียญ แต่เมื่อสมเด็จพระสังฆราช
 (ม) สิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงตั้งสมเด็จพระ
 ญาณสังวรเป็นสมเด็จพระสังฆราช เสด็จพระราชพิธีฯ เมื่ออายุ ท่านถึง ๕๐ ปี
 เรียกกันว่า “สังฆราชเก๋ไก๋” เพราะท่านเชี่ยวชาญวิปัสสนาธุระ น้อยถึงอาจให้
 เก๋ไก๋ขึ้นชื่อได้ด้วยอำนาจพระมหาวีรของท่าน รูปหล่อสมเด็จพระ สังฆราช
 พระองค์นี้กับฐานจำลองกลายเป็นรูปเก๋ไก๋นี้มีอยู่ในวัดมหาธาตุฯ

มาด้วยกนก ๒ พระองค์

เมื่อตามพระราชดำเนิรแล้วเสด็จมาประทับใน บริเวณพระราชวัง
ข้างฝ่ายหน้า จะสร้างตำหนักขึ้นใหม่หรือจะใช้สถานที่อันใดที่มีอยู่แล้ว
จัดเป็นตำหนัก ขอนหาทราบไม่ ปรากฏแต่ว่าเสด็จประทับอยู่ข้าง
ด้านหน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ใกล้ประตูสุวรรณบรรพต คงอยู่
ตรงที่สร้างโรงกระษาปณ์ใหม่ในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งเรียกว่า "หอราช
พิธีกรรม" ในบัดนี้ สมเด็จพระบรมชนกนาถโปรดฯ ให้ทรงบัญชาการ
กรมมหาดเล็ก ทรงรับราชการอย่างอื่นอยู่ใกล้ชิดติดพระองค์เป็นกิจ
ทรงฝึกสอนราชศาสตร์พระราชทานเอง และในคอนนคทรงศึกษา
วิชาวิสามัญต่าง ๆ สำหรับพระราชกุมารด้วย เสด็จประทับอยู่ใน
พระบรมมหาราชวัง จนถึงปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๖๕ ครั้นเจ้าฟ้ากรม
หลวงพิทักษ์มนตรีต้นพระชนม์ จึงได้พระราชทาน พระราชวังเดิม
กรุงรัตนบุรี ให้เสด็จออกอยู่ต่างวังเมื่อพระชันษาได้ ๑๘ ปี แต่
ได้ทรงครอบครองพระราชวังเดิมไม่ถึง ๓ ปี พอปีวอก พ.ศ. ๒๓๖๗
พระชันษาถึง ๒๑ ปี เสด็จออกทรงผนวชเป็นพระภิกษุตามประเพณี
พอทรงผนวชได้ ๑๕ วันก็เกิดอุบัติเหตุด้วยสมเด็จพระบรมชนกนาถเสด็จ
สวรรคต

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เริ่มประสูติเมื่อ
เดือน ๘ แรม ๔ ค่ำ (ปีวอก พ.ศ. ๒๓๖๘) แต่แรกรู้สึกพระองค์ว่า
เมื่อยมัน ไปด้วยพระโรคซึ่งยังไม่ถูกโรค เสด็จเกิดพระอาการเขม
ซึมจนไม่สามารถจะตรัสได้ แก่อย่างไรก็ไม่ฟื้น ประสูติอยู่ ๘ วัน

ถึงณพบุรุษเดือน ๘ แรม ๑๓ ค่ำ ก็ตั้งจตุรวรรค ไม่ได้ดำรงตั้งมอบ
 เวนราช สัมบัต พระราชทาน แก่ เจ้านาย พระองค์ใด ให้ เป็น ทรัชทายาท
 พระราชวงศ์ กับ เสนาบดี หัวหน้า ข้าราชการ ทบปวง จึงต้อง ประชุม
 ปรึกษากันตามธรรมเนียมโบราณ ว่าสมควรเชิญเจ้านายพระองค์ใด
 ขึ้นด้วยราชย์ ครอบครอง บ้านเมือง ในเวลานั้น ถ้าถามตาม นิตินัย
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่ในฐาน สัมควรจะได้รับ ราช
 สัมบัต เพราะเป็น สัมเด็จพระเจ้าฟ้า ราชโอรส องค์ใหญ่ อันเกิดด้วย
 พระอัครมเหสี แต่เมื่ออยู่ในเวลานั้นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร (คือ
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) ซึ่งเป็นพระองค์เจ้าตูกยาเธอ
 พระองค์ใหญ่ เจริญพระชันษากว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวถึง ๓๗ ปี ได้ทรง บังคับบัญชา ข้าราชการ ต่าง พระนคร
 พระกรรม เมื่อตอนปลาย รัชกาลที่ ๒ ผู้คน ย่ำเกรง นับถือ อยู่โดยมาก
 ก็ประชุมเห็นว่าควรถวายราชสัมบัตแก่กรมหมื่นเจษฎาบดินทร บ้าน
 เมืองจึงจะเรียบร้อย เป็นปกติ จึงอาศัยเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชอยู่ ให้ไปทูลถามว่า จะทรงปรารภนา
 ราชสัมบัตหรือจะทรงผนวชต่อไป ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบกิตติศัพท์อยู่แล้ว ว่าคิดกันจะถวายราชสัมบัต
 แก่พระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพิจารณาเห็นว่าถ้า
 พระองค์ปรารภนาราชสัมบัตในเวลานั้น พระราชวงศ์คงแตกสามัคค
 กัน อาจจะเตยเกิดเหตุร้ายขึ้นในบ้านเมือง ครั้นได้ปรึกษาเจ้าฟ้ากรม
 ชุนอัครานุกฤษซึ่งเป็นพระเจ้าน้าพระองค์น้อย ทูลแนะนำว่าควรจะ

คิดเอาราช ส้มบด ตามที่ มดดีทรี พระบาท ส้มแดง พระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวไม่ทรงเห็นชอบด้วย โปรดปรึกษากรมหมื่นนุชิตชิโนรส พระ
บิดาซึ่งทรงผนวชอยู่ กับทงกรมหมื่นเคชอดิศรพระเชษฐาซึ่งทรง
ผนวชมาก ทรงต้องพระองค์นครคีรีว่าไม่ใช่เวลาควรจะปรารภ
อย่าหวนราชส้มบดดีกว่า เพราะฉะนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงฟังคำถาม จึงตรัสตอบว่าพระประสงค์
จะทรงผนวชอยู่ต่อไป ก็เป็นอันสิ้นความลำบากในการที่จะถวายราช
ส้มบดแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

การถวาย ราชส้มบดแก่ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ครั้งนั้น เมื่อพิจารณาในเรื่องพงศาวดารดูก็ไม่น่าพิศวง ด้วยใน
รัชกาลที่ ๒ นั้น มีเจ้านายเป็นหลัก ราชการมาแต่แรก ๓ พระองค์
คือสมเด็จพระอนาธิราช เจ้าฟ้ากรมพระราชวังบวรมหาเดชนารักษ์
พระองค์ ๑ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี พระอนุชาของสมเด็จพระ
พระศรีสุริเยนทราบรมราชินีพระองค์ ๑ และพระองค์เจ้าทบ พระ
เจ้าดยาเธอองค์ใหญ่ ซึ่งทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร
พระองค์ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรด ฯ ให้
กรมพระราชวังบวร ฯ ทรงกำกับ ราชการแผ่นดิน ต่างพระเนตร พระ
กรรณทั่วไป โปรด ฯ ให้เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีทรงกำกับ
กระทรวง มหาดไทย กับ กระทรวงวัง และ โปรด ฯ ให้กรมหมื่น
เจษฎาบดินทรทรงกำกับกระทรวงพระคลัง - เป็นเช่นนี้มา ๘ ปี ถึง
ปีฉลู พ.ศ. ๒๓๖๐ กรมพระราชวังบวร ฯ ถวายโรค ต่อนั้นเจ้าฟ้า

กรมหลวงพิทักษมนตรีกับหัวหน้าในราชการต่อมาอีก ๕ ปี ถึงบ
 รมเมย พ.ศ. ๒๓๖๕ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรีสิ้นพระชนม์ เหลือ
 แด่กรมหมื่นเจษฎาบดินทร ก็ได้รับราชการต่างพระเนตรพระกรรณ
 ต่อมาอีก ๓ ปี ในเวลาเมื่อต้นรัชกาลที่ ๒ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร
 ได้ทรงบังคับบัญชาราชการอยู่โดยมาก ถ้าถวายราชสมบัติแก่พระ
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เหมือนถอดถอนพระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จากอำนาจ ทมอยู่แต่ ถ้าไม่ทรง ยอมจะทำ
 อย่างไร พลัดการณเป็นเช่นนั้น จึงต้องถวายราชสมบัติแก่พระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ✓ แต่เรื่องนมกระแด่พระราชดำริของพระ
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวออกอย่างหนึ่ง เคยครัดปรารภ
 ว่าซึ่ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ได้ ทรง รับ ราชสมบัติ
 ในครั้งนั้น ทจริงกตเป็นคุณแก่ประเทศสยาม เพราะในเวลานั้น
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรง ศึกษา วิชาความรู้แต่ตาม
 แบบโบราณ การงาน ในบ้าน เมือง ก็ทรง ทราบ เพียง เท่ากับ เจ้า
 นายพระองค์อื่น ถ้าได้รับราชสมบัติในเวลานั้น พระบรมราชาไชยใน
 การปกครองบ้านเมือง ก็น่าจะเป็นทางเดียวกันกับพระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั่นเอง ที่ทรงผนวชอยู่ตลอดรัชกาลที่ ๓ ได้
 มีโอกาสได้ลงไปเที่ยวตรวจก็ ทอดพระเนตรเห็นภูมิประเทศและทรง
 ทราบความ สดทุกข ของราษฎร ตามหัวเมือง ต่าง ๆ ด้วย พระองค์เอง
 กับทรงได้โอกาสทรงศึกษาวิชาความรู้ และภาษาฝรั่ง พอเห็น เวลา
 ที่ฝรั่ง จะเริ่ม แผ่อำนาจ มาถึง ประเทศ สยาม ก็เพราะเหตุ ราว กับ

๑
ชาตบ้านเมืองนั้นขาด ให้เด็ดจ รอมา เป็น พระเจ้า แผ่นดิน ต่อเมื่อ
ความดำมารถจะอำนวย รัฐบาลโนบาย ได้ตาม ความต้องการ ของ
บ้านเมือง กระแต่พระราชปรารภว่ามานั้น ถ้าพิจารณาในเรื่อง
พงศาวดารรัชกาลที่ ๕ ตกเป็นข้อจรรยาจริง

จะเล่าเรื่อง พระราช ประสงค์ พระบาท ด้มเด็จพระจอม เกศา เจ้า
อยุ่หอเมื่อทรงผนวช จะต้องขแรงให้ผู้อันทราบลักษณะการที่เจ้า
นายออกทรงผนวช เดียก่อน ตามประเพณี มัดบมาแต่ ครั้งกรุงศรี
อยุธยา ระเบียบการศึกษาของพระราชกุมาร เมื่อเรียนอักษรด๋มย
เบองคนตลอดแล้ว พอพระชนษาถึง ๓๕ ปีต้องออกทรงผนวชเป็น
ด๋ามเณร เพื่อศึกษาศีลธรรมครึ่งหนึ่ง และเมื่อเจริญพระชนษา
ถึง ๔๓ ปี ต้องทรงผนวชเป็นพระภิกษเพื่อศึกษาพระคำด๋นาและวิชา
อื่นสิ่ง (ทำนองเดียวกับเขามหาวิทยาลัย) อีกครึ่งหนึ่ง จึงนับว่า
สำเร็จการศึกษาแต่นั้นไป เจ้านายที่ออกทรงผนวชนั้น บางพระองค์
ทรงผนวชเป็นด๋ามเณร แล้วเกิดนิยม การเจ้าเรียนใน ด๋านก่งขี้ เดย
ทรงผนวชอยู่จนอุปด๋มบท เป็นพระภิกษุ แมตสุด บางพระองค์เคย
อยู่ในด๋มณเพศต่อไปจนตลอดพระชนมายุ่กม แต่โดยมากนั้นทรง
ผนวชเป็นด๋ามเณรอยู่เพียง พรรษาหนึ่ง หรือต้องพรรษา แล้วก็ตามผนวช
กลับมาศึกษา วิชาการทาง ฝ่ายพระวาด์จน พระชนษาถึง ๔๓ ปี จึง
ออกทรง ผนวชเป็น พระภิกษุ ตามประเพณี แต่ทรงผนวช อยู่เพียง
พรรษาเดียวแล้วก็ตามผนวชมารัราชการบ้านเมือง การเจ้าเรียน
ด๋าหรับผนวชเป็นพระภิกษุนั้นนับเป็น ๒ อย่าง เรียกว่า “คณัฏฐะ”

คอเรียนคำดังตอนของพระพุทธเจ้า ด้วยพยายามอ่านพระไตรปิฎก
 ให้รอบรู้พระธรรมวินัยอย่างหนึ่ง เรียกว่า "วิปัสสนาธุระ" คอเรียน
 วิชิตจะพยายาม ชำระใจ ของตนเองให้ บริสุทธิ์ หุดพ้น จากกิเลสอย่าง
 หนึ่ง การเรียนคณฤทธะของเรียนหลายปีเพราะต้องเรียนภาษามคธ
 ก่อน คอรู้ภาษามคธแล้วจึงจะอ่านพระไตรปิฎกเข้าใจได้ เจ้านาย
 ที่ทรงผนวชแต่พรรษาเดียวไม่เผลอเวลาพอจะเรียนคณฤทธะ จึงมักเรียน
 วิปัสสนาธุระอันเป็นการภาวนา อาจเรียนได้ด้วยไม่ต้องรู้ภาษามคธ
 และถกกันอีกอย่างหนึ่งว่า ถ้าเรียนวิปัสสนาธุระชำนาญแล้ว อาจ
 จะทรงคุณวิเศษในทางวิทยาคม เป็นประโยชน์อย่างอนัตตอดจณวิชา
 พิชัยสังกรรม เพราะฉะนั้นเจ้านายซึ่งทรงผนวชแต่พรรษาเดียวจึง
 มักทรงศึกษาวิปัสสนาธุระมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ถึงสมัยกรุงรัตน
 โกสินทร์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและพระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงผนวชในรัชกาลที่ ๑ ก็ทรงศึกษา
 วิปัสสนาธุระ เพราะฉะนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงผนวช พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงโปรดฯ ให้
 ทำตามอย่างครั้งพระองค์ทรงผนวช ทรงรับอุปสมบทที่วัดพระ
 ศรัทธา ศาลาธรรม แล้วเสด็จไป ประทับ ณ ตำหนักใน วัดมหาธาตุฯ
 ทำอุปัชฌายะวัตร ๓ วัน แล้วเสด็จไปจำพรรษาทรงศึกษาวิปัสสนา
 ธุระ ณ วัดส้มทราย (ซึ่งพระราชทานนามว่า วัดราชาธิวาส เมื่อ
 รัชกาลที่ ๕)

เมื่อแรกทรงผนวช

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ก็เห็นจะจำนง ทรงศึกษา วิชาศิลปศาสตร์ เหมือนเช่นที่ เจ้านายทรงผนวช
 เคยศึกษากันมาแต่ก่อน หรืออย่างว่า "พอเป็นกริยาบุญ" เพราะจะ
 ทรงผนวช อยุ่เพียง พรรษาเดียว แต่เมื่อ เกิดเหตุ วิตถวัลย์สมเด็จ
 พระบรมชนกนาถสวรรคต และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่
 หัวได้ราชสมบัติ ด้านพระองค์จะต้องทรงเพศเป็นสมณะต่อไปไม่
 กำหนด ทรงพระดำริเห็นว่าฐานะของพระองค์ไม่ควรจะเกี่ยวข้องกับ
 การบ้านเมือง จึงเปลี่ยนเจดนาไปจำนงจะทรงศึกษาพระพุทธ
 ศาสนาให้รอบรู้ตามสมควรแก่หน้าที่ของพระภิกษุ ก็ในเวลานั้นได้
 เริ่มทรงศึกษา วิชาศิลปศาสตร์ มาแล้ว แต่แรก ทรงผนวช จึงตั้งพระ
 วิทยุขระมิกเขม่นจะเรียน ให้ได้ความรู้วิชาศิลปศาสตร์อย่างถ่องแท้ ไม่
 ขาดเท่าใดทรงทราบต้น คาราทพระอาจารย์ เคยสอน เจ้านายมาแต่ก่อน
 ความข้อใดในตำราที่ทรงสงสัย คริธถามพระอาจารย์ก็ไม่สามารภ
 ธิแจงถวายให้สิ้นสงสัยได้ ทดแต่ว่าครบาอาจารย์เคยสอนมาเพียง
 เท่านั้น ก็เกิดท้อพระวิทยุขในการทรงศึกษาวิชาศิลปศาสตร์ พอออก
 พรรษาจึงเสด็จ กลับลงมา ประทับ ณ วัดมหาธาตุ ๑ ตั้งตนเรียน
 คณิตขระหมายจะให้ สามารถอ่านพระ ไตรปิฎก ศึกษาหา ความรู้ ได้โดย
 ด้ฟังพระองค์ ได้ยินว่าพระวิเชียรปรีชา (ภู่) เจ้ากรมราชบัณฑิต
 ซึ่งมีความรู้เชี่ยวชาญอย่างยิ่งในสมัยนั้น เป็นพระอาจารย์สอนภาษา
 มกรถวาย ทรงขมิกเขม่นเรียนอยู่ ๓ ปีก็รอบรู้ภาษามคธกถกณชน
 เป็นอย่างอัศจรรย์ จนกตศัพทเลื่องต่อทราบถึงพระบาทสมเด็จพระ
 นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว วันหนึ่งมีพระราชดำริ ถวายพระบาทสมเด็จพระ

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าจะแปลพระปริยัติธรรมถวายทรงฟังได้หรือไม่
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถวาย พระพรรับ ว่าจะส่ง
พระเดชพระคุณตามพระราชประสงค์

ก็ประเพณีการสอบความรู้อพระปริยัติธรรมในสมัยนั้น กำหนด
หลักสูตรเป็น ๘ ประโยค ผู้เข้าสอบความรู้อจะต้องได้อตั้งแต่ ๓
ประโยคขึ้นไปจึงนับว่าเป็นเปรียญ ถ้าได้อเพียง ๓ ประโยคเทียบชั้น
เปรียญตรี ถ้าได้อตั้งแต่ ๔ ถึง ๖ ประโยคเทียบชั้นเปรียญโท ถ้าได้อ
ตั้งแต่ ๘ ประโยคขึ้นไปเทียบชั้นเปรียญเอก แต่เจ้านายที่ทรงผนวช
แต่ทรงผนวชอยู่นาน และได้เรียนคณฤชระ เช่นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส
เป็นคน แต่ก่อน มาหาเคยมี พระองค์ หนึ่งพระองค์ ได้อเข้าสอบ
ความรู้อพระปริยัติธรรมในสนามไม่ ถ้าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัวไม่ครัดชวณ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคง
ไม่เข้าสอบ เหตุใดพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึง มีพระ
ราชประสงค์ จะให้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเข้าสอบ
ความรู้อเป็นเปรียญพระปริยัติธรรม ขอนเมอคคต เห็นว่าพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวคงทรงพระราชดำริว่า พระบาทสมเด็จพระ

๑. ประเพณีเดิม กำหนดแต่ว่าถ้าแปล พระสูตรต้นตบิฎกได้ ได้เป็นเปรียญตรี
ถ้าแปลพระวินัยได้ด้วยได้เป็นเปรียญโท ถ้าแปลได้ ทั้งพระสูตรต้นตบิฎก พระวินัย
และพระปรมัตถ์ได้เป็นเปรียญเอก ถึงรัชกาลที่ ๒ แก้วรีสอบพระปริยัติธรรมเป็น
๕ ประโยค ถิ่นนิยฐานว่าสมเด็จพระสังฆราช (มี) เป็นผู้คิดจัดระเบียบใหม่ ด้วย
ปรารถนาว่าวิธีอย่างเดิมหละหลวม ผู้มีควารู้ต่ำสามารถจะเป็นเปรียญได้ จึงจัด
หลักสูตรให้รัดกุมขึ้น

เรื่องไม่คลี่

5.3 ๑๖๑๖

๑๑๖๑๖๑๖

๑๖.๔ ๑๖๑๖

๑๖๑๖๑๖๑๖

๑๖๑๖๑๖๑๖

๑๖๑๖๑๖๑๖

๑๖๑๖๑๖๑๖

๑๖๑๖๑๖๑๖

๑๖๑๖๑๖๑๖

๑๖๑๖๑๖๑๖

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่พระหฤทัย คึกษาพระ ศำสนา นนเบน ความดี

อันสมควรจะ ทรงอดทนุน จะได้เป็นกำ ดังช่วย ทำนบำรุง ทางฝ่าย

พุทธจักร และเป้น พระเกียรติ แก่พระราชวงศ์ โดยไม่ขัดขวางทาง

การฝ่ายอาณาจักร ด้วยเหตุนี้จึงควรตั้งชวให้เข้าสอบความรู้ เพื่อ

จะให้ปรากฏพระปรีชาสามารถให้สงฆ์สมณชนทนนถือ ฝ่ายข้างพระ

บาทสมเด็จพระ จอมเกล้า เจ้าอยู่หัวก็จะทรง พระดำริ เป้น ทำนอง เดียว

กัน จึงรับเข้าแปลพระปริยัติธรรม

เมื่อพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้า เจ้าอยู่หัวทรง แปล พระปริยัติ

ธรรมนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ประชุมคณะ

พระมหาเถระผู้สอบในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย และตั้งจุดออกทรง

ฟังแปลทุกวัน * วันแรกแปลคัมภีร์ธรรมบท ซึ่งเป็นหลักสูตรสำหรับ

สอบความรู้ชั้นประโยค ๑ ประโยค ๒ และประโยค ๓ พระบาทสมเด็จพระ

นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแปลพักเดียวได้ตลอดประโยค ไม่มี

พลาดพลั้งให้พระมหาเถระต้องทักท้วงเลย พระบาทสมเด็จพระนั่ง

เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยินดี ดำรัสว่าเห็นความรู้ เชี่ยวชาญในคัมภีร์

ธรรมบทแล้ว ไม่ต้องแปลคัมภีร์ธรรมบทส่วนประโยค ๒ และประ

โยค ๓ ต่อไปอีกได้ ให้แปลคัมภีร์มงคลบทสำหรับประโยค ๔ ที่

เดียวเกิด วันที่ ๒ ตั้งแต่วันแปลประโยค ๔ และวันที่ ๓ แปลคัมภีร์

บาลีมุตสำหรับประโยค ๕ ก็ทรงสามารถแปลได้โดยสะดวกอีกทั้ง

๑. การแปลพระปริยัติธรรมตามปกติ แปล ณ วัดที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราช

๒ คมภร แต่ในวณที่ ๓ นั้นเมื่อเสร็จการแปลแล้ว ปรากฏว่ากรม
หมื่นรทมนเรศร์ (ที่เรียกกันภายหลังว่า หม่อมไกรสร) ซึ่งเป็น
ผู้กำกับกรมธรรมการ ถามพระพรหมโฆษาจารย์ (ฉิม) วัดโมฬิโลก ฯ
อน เป็น ผู้ขอเดียงว่า เชิญขานญ พระปริยตธรรมแต่ได้ หนึ่งเป็นผู้ตอบ
อัยด้วย ว่า "นี้จะปด้อยกันไปถึงไหน" พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบกนอยพระเหตุย ให้นำความขนกราบทูลพระ
บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในวณนั้น ว่าที่เข้ามาแปลพระปริยต
ธรรม ทรงเจตนาแต่จะสนองพระเดชพระคุณ หาได้ปรารภนายค
ศักดตามลักการอย่างใดไม่ ได้แปลถวายทรงฟัง ๓ วันเห็นว่พอ
เฉลิมพระราศศรัทธาแล้ว ขออย่าให้ต้องแปลต่อไปเลย พระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงทราบความขุ่นหมองที่เกิดขึ้น ก็
ทรง บัญชาตามพระเหตุ ยของ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
และพระราชทานพิดยศสำหรับ เปரியเอก ๘ ประโยคให้ทรงถือเป็น
สมณศักดคณา

* เหตุที่ หม่อม ไกรสร เข้า ไปเกยจกน ครัง นั้นเนื่อง มาจาก เรื่อง
เปตียนรชกาด ด้วยหม่อมไกรสรอยู่ในพวกเจ้านายที่ประสงค์จะให้
ราชสมบัติ พดักจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไปได้
แก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อการเป็นได้ดังประสงค์
แล้ว เจ้านายพระองค์อนกกตบด้อมครดมานานอยางเดิม แม้พระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ไม่ทรง รังเกยจกนแหนง ในพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงอดทนหนเพอจะ ให้เจริญพระ

เกียรติกทางฝ่ายพุทธจักรดังกล่าวมาแล้ว แต่หม่อมไกรตรยังมีทูล
ถวาท พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าจะเป็นคนทรราช
คอบคอง แกล้งเกลียดกันด้วยอุบายต่าง ๆ เพื่อจะมิให้ผู้คนนิยม
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงถูกหม่อมไกรตร
เป็นความรบกวนได้ร้ายต่าง ๆ ต่อมาในรัชกาลที่ ๓ จนผลกรรม
บันดาลให้ต้องพระราชภัยเป็นอันครายไปเอง

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงศึกษาอักษร
ฝักขาม ด้วยทรงพระหฤทัยจำแนงแต่ละเรียนพระพุทธานุญาตให้
รบบร้อยอย่างถ่องแท้ มิได้หมายจะมีตำแหน่งฐานันดรอย่างใดในสังฆ-
มณฑล เพราะฉะนั้นเมื่อทรงทราบภาษามครถึงตำราจะอ่านพระ
ไตรปิฎกเข้าพระหฤทัยได้โดยถ่าฟังพระองค์ ก็ทรงพยายามพิจารณา
หัดฐาน พระพุทธานุญาตต่อมา เมื่อทรงพิจารณาถึง พระวินัยปิฎก
ปรากฏแก่ พระญาณว่า วัตรปฏิบัติเช่นที่ พระสงฆ์ไทย ประพฤติกัน เป็น
แบบแผนผิดพระวินัยที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติอยู่มาก

ยังทรงพิจารณาไป ก็ยังเห็นอุปการะ คดาค่เกิดขึ้น มาช้านาน แล้ว
ก็เกิดวิตกขึ้นในพระหฤทัยว่า หรือสมณวงศ์ที่สืบเนื่องมาจาก พระอริย-
สาวกของพระพุทธเจ้าจะสิ้นยี่แต่แล้ว แต่อย่างไรก็ดีการที่พระองค์
ทรงผนวช ได้ตั้งมาท้าวว่าจะประพฤติ ตามพระธรรมวินัย ของพระ
พุทธเจ้า ถ้าทรงประพฤติวัตรปฏิบัติต่อไปในทางที่ผิดพระพุทธบัญญัติ
เห็นว่าตามนุษย์ออกเป็นแต่อบาตังคะดีกว่า ในขณะที่เมื่อกำลังทรง
พระวิตถกจึงว่ามาแต่ยังไม่เห็นทางที่จะแก้ไข ได้ก็คิดศัพททราบถึง

พระกรรมวาจา^๑พระเถระมอญองค์ ๓ (ชื่อชานามฉายาว่าพุทธวงศ์)
 บวชมาแต่เมืองมอญ มาอยู่วัดบวรมงคลได้เป็น พระราชาคณะที่
 พระสุเมธมุนี เป็นผู้ชำนาญพระวินัยปิฎก และประเพณีวัตรปฏิบัติ
 อย่างเคร่งครัด จึงได้ตั้งไปทรงทำวิธิตำตั่วสนทนากับพระสุเมธมุนี ๗
 ทอดอธิบายระเบียบวัตรปฏิบัติของพระมอญคณะ (กัถยาณ) ที่ท่าน
 อุปถัมภ์ให้ทรงทราบโดยพิสดาร ทรงพิจารณาเห็นไม่ห่างไกล
 จากพระพุทธรูปญัตติเหมือนอย่าง วัตรปฏิบัติของพระสังฆสยาม กัถรง
 ยินดี ด้วยตระหนักในพระเหตุที่ว่าสมณวงศ์ไม่คั่นยั้งแต่เดิมเหมือน
 อย่างทรงพระวิศด อยู่แต่ก่อน ก็ทรงเลื่อมใสใคร่จะ ประพฤติวัตร
 ปฏิบัติตามแบบพระมอญ แต่มีความขัดข้องด้วยเหตุประทุษร้าย ณ
 วัดมหาธาตุฯ อันเป็นที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราช จะทรงประพฤติ
 ให้ผิดกับ ระเบียบ แบบแผน ของ พระสังฆ ในวัดนั้น ก็จะเป็นการ ตะมิด
 และคนทั้งหลาย อาจจะเกิดความ เข้าใจผิด ค่อไป จึงได้ขยับไป
 ประทับ ณ วัดสมอรายเมฆมณฑล พ.ศ. ๒๓๗๒ เหมือนอย่างเคยได้
 ประทับเมื่อพรรษาแรก ทรงผนวช เวदानนัมพระภิกษุหนุ่มเป็นเจ้า
 บ้าง เป็นลูกผู้บ่าว ที่ได้อวยยศเป็นด้านศิษย์คักษาอยู่ในสำนักและ
 เลื่อมใสในพระคำรึกการ ๖ รูป ตามได้จอยู่วัดสมอรายกม อยู่วัด
 อันเป็นแต่ไป ประชุม ณ วัดสมอรายกม จึงเริ่มเกิดเป็น คณะสังฆ
 ซึ่งแสวงหาธรรมมาปฏิบัติ อันมาได้นามในภายหลังว่า “ธรรมยุติก”
 แด้นเป็นต้นมา^๑

๑. ว่าตามพระราชวิจารณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในหนังสือ
 เรื่องวัดสมอราย

ครั้น จะกล่าวถึง เรื่องวตร ปฏิบัติของ พระสังฆไทย ในสมัยนั้น
 แทรกตงสักหน่อย มีเรื่องตำนานเล่ากันมาแต่โบราณ (จะเป็น
 ตำนานเกิดขึ้นในเมืองมอญ หรือในเมืองไทยหาทราบไม่) ว่าเมื่อ
 พระสังฆตงกล่าวถึงเชิญพระไตรปิฎกมาจากลังกาที่นั่น เรือมาถูก
 พายุพัดพัดคนไป เรือดำททรงพระวินัยปิฎกพัดไปเมืองมอญ และ
 เรือททรงพระสุตตันตปิฎก พัดมา เมืองไทย ตำนานนี้อาจจะเป็น
 อุปมาไม่มีมูลทางพงศาวดาร แต่มีความจริงประหลาดอยู่ที่พระสังฆ
 ในเมืองมอญถือพระวินัยปิฎกเป็นสำคัญ ฝ่ายพระสังฆทางเมืองไทย
 ถือพระสุตตันตปิฎก เป็นสำคัญ เพราะฉะนั้น พระสังฆไทย ขำนาย
 การแต่งธรรม แต่มีใครเอาใจใส่ในการปฏิบัติพระวินัยเคร่งครัด
 นึก เป็นเช่นนั้นมาแต่โบราณ ใช้ว่าพระสังฆไทยจะเป็นอดิษฐ์หรือ
 ไม่มีความวิริยะหาได้ แต่มาแต่เดี่ยวย่อยอย่างหนึ่งทพระสังฆไทยเชื่อ
 ถือคัมภีร์จันทรชานในบริเฉทท้ายคัมภีร์ปฐมสมโพธิ * เกินไป ใน
 บริเฉทนั้นอ้างว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงพยากรณ์ไว้ว่าเมื่อถึงกัลยยุค (คือ
 ยุคปัจจุบันนี้) พระพุทธศาสดาจะเสื่อมตงเรื่อยไป สติปัญญาและ
 ความศรัทธาอุคตสำหรับของคนทงหลายจะตงตงทุกที จนไม่ดามารถ
 รักษาพระธรรมวินัยไว้ได้ ที่สุดเมื่อพุทธศักราช ใกล้เคียงหาพบ
 แม้ พระสังฆ ก็จะมีแต่ความเลตองคตองคต หรือผลทงมอใจ พอรว่าเป็น
 พระเทานัน คตตามคัมภีร์น เป็นเหตุให้เชอทกนว่า พระพุทธศาสดา
 เรา ถอทนมแต่จะเสื่อมไป เป็นธรรมดา พันวิสัย ทจะคต แกไขให้

๑. เป็นคัมภีร์แต่งในลังกาที่ป

ด้านกณนจารย์คนหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึง
 ทรงตั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระราชาคณะ^๑ ถึง
 กระนั้น ททรงทำ ความเจริญให้ เกิดขึ้น ณ วัดราชาธิวาส ก็เป็น เหตุให้
 พวกศัตรมัจจุตรษายางชน ถึงกล่าวแสดงความสงสัยว่าทคนพอใจ
 ไปวัดราชาธิวาสกันมากนัก เพราะประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในทาง การเมือง ความทราบถึง พระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ไม่ทรงระแวงสงสัยในฉนวนพระองค์
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นว่าคาญพระราชหฤทัย
 เกิดกล่าวกันเช่นนั้น แพร่หลาย จึงทรงปรึกษา สมเด็จเจ้าพระยา
 บรมมหาพิชัยญาติ เมืองเป็นทพระยาศรีพพัฒน์ ๆ กราบทูลความ
 เห็นว่า ถ้าโปรด ฯ ให้พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จมา
 อยู่เดี่ยวใด ๆ ความสงสัยนั้นก็จะระงับไปเอง พระบาทสมเด็จพระ
 นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย เสนอกรมหมื่น
 แก้วพระราชประสงค์ ด้วย พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เป็นพระราชาคณะแต่ยังไม่ได้ครองวัด และเวลานั้นพระราชาคณะ
 ตำแหน่ง เจ้าอาวาส วัดบวรนิเวศน์ ฯ ซึ่งกรม พระราชวัง บวร มหาศักดิ์
 พลเสด็จทรง สร้างใหม่ที่โน พระนคร วางอยู่ จึงโปรด ฯ ให้เลื่อน
 สมณศักดิ์ พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขึ้นเสมอเจ้าคณะ

๑. ทรงตั้งเมื่อใดไม่ทราบแน่ สมเด็จพระสังฆราช (สา) วัดราชประดิษฐ์
 ท่านเล่าว่า วันหนึ่งเสด็จเข้าไปถวายเทศน์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ตรัสว่า “ชีวิตนี้ยาวนานแล้ว ควรเป็นราชาคณะได้” แล้วพระราชทานพัดแจก
 พันทดให้ทรงถือเป็นพดยศต่อมา

รอง * แล้วเชิญเสด็จมาครองวัดบวรนิเวศน์ ๑ เมื่อปีออก พ.ศ. ๒๓๗๕
เวลานั้นพระชันษาได้ ๓๒ ปี ทรงผนวชได้ ๓๒ พรรษา ๒

ก่อนที่จะเสด็จเรื่องพระราชประวัติตอนเสด็จ อยู่วัดบวรนิเวศน์ ๑
จะย้อนไป กล่าว ถึงเรื่อง พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวเสด็จ
เที่ยวทรงดู ในสมัยเมื่อยังประทับอยู่พระราชวาศาสด์เดียวก่อน เพราะ
การที่เสด็จเที่ยวทรงดู มาผิด เป็นคุณแก่บ้านเมือง เมื่อยัง หลงหลาย
สถาน คือในสมัยเมื่อพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวทรง
ผนวชนั้น ประเพณีที่พระเจ้าแผ่นดินเสด็จประพาสหัวเมือง ห่างจาก
กรุงเทพ ๑ ถึงต้องประทับแรม แม้เพียงเสด็จไปทรงบูชาพระพุท
ธบาท หรือไปทรงทอดกฐินหลวงถึงพระนครก็อยู่ชยาเป็นต้น หยุค
มาตั้งแต่รัชกาลที่ ๒ นับเวลากว่า ๓๐ ปี เมื่อไม่มีการเสด็จพระ
ราชดำเนิน เจ้านายและชนนางผู้ใหญ่ไม่มีใครเสด็จออกไปเที่ยว
หัวเมืองไกล นอกจากจำเป็นต้องไปในเวลาพระราชกร เพราะเห็น
เป็นการฝ่าฝืนพระราชปฏิบัติเกรงจะระแวงผิดทางการเมือง จึงอยู่
กันแต่ในกรุงเทพ ๑ เป็นพน เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวทรงฟื้นฟูพระศาสนา ใครจะศึกษาตงควัตริให้บริบูรณ์ ทรง
พระราชดำริว่า พระองค์ ทรงเพศ เป็นสมณะ ไม่เกี่ยวข้อง กับการ
เมือง จึงถวายพระพรดาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไป

๑. เข้าใจว่าเสมอกันกับกรมหมื่นนุชิตชิโนรส คือมีฐานานุกรม ๑ รูป และลำดับ
ยศอยู่ต่อพระพิมลธรรม

๒. ถ้านับตั้งแต่ทรงผนวชแปลงได้ ๑๑ พรรษา จึงทรงเป็นอุปัชฌาย์ได้ตั้งแต่
เสด็จมาอยู่วัดบวรนิเวศน์ ๑

ขุนมหาเจดีย์สถานคามหัวเมืองต่าง ๆ ก็โปรด ฯ พระราชทาน
 อนุญาตไม่ขัดขวาง จึงได้เสด็จไปตามหัวเมืองมณฑลนครชัยศรี
 มณฑลราชบุรี มณฑลอยุธยา และมณฑลนครสวรรค์ คดอดชน
 ไปจน มณฑลพิษณุโลกทาง ฝ่ายเหนือ ได้ทอด พระเนตร เห็นภูมิ
 ดำเนา และทรงทราบ ความทุกข์สุข ของราษฎรในหัวเมืองเหล่านั้นด้วย
 พระองค์เอง เป็นเหตุให้ทรงทราบตระหนักมาแต่เมื่อเสด็จครั้งนั้น
 ว่า รัฐบาลใน กรุงเทพฯ ฯ มิควร ทราบความเป็นไปใน บ้านเมือง ตามที่
 เป็นจริง อีกสถานหนึ่งได้ทรงทราบอัชฌาไฉยของราษฎรชาว
 หัวเมืองที่เสด็จไป และคนเหล่านั้น เมื่อรู้จัก พระองค์ ก็พากันชอบ
 พระอัชฌาไฉย เกิดนิมิตนับถือแพร่หลายในเหล่าประชาชนมาแต่ชน
 นน ยิ่งอีกสถานหนึ่ง ซึ่งเป็นประโยชน์ สำคัญ เกิดขึ้นด้วยพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปครั้ง คือ เมื่อได้ไปทอดพระ-
 เนตรเห็นโบราณวัตถุเช่น ศิลาจารึก เป็นต้น กับทั้งโบราณสถาน
 ทั้แบบอย่างต่าง ๆ กันตามสมัย ก็เกิดไม่พระหฤทัยในการศึกษา
 โบราณคดีของประเทศสยามโดยทางวิทยาศาสตร์ เหมือนอย่างทรง
 นำทางให้ผู้อื่น ทั้งไทยและฝรั่ง นิยมศึกษา ตามเสด็จต่อมา ความริ
 มาณคดีของประเทศสยามจึงได้เจริญแพร่หลาย แม้จนทุกวันนี้
 ใครจะ ศึกษาโบราณคดี ของประเทศสยาม ก็ยังได้ อาศัย พระบรมราชา
 ธิบาย ของ พระบาท สมเด็จพระ จอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ซึ่ง ทรง พระ ราช
 นิพนธ์ไว้แทบทุกคน

เวลานั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรด ฯ ให้พระ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเข้ามาอยู่ วัดบวร นิเวศน์ ๖
 นั้น ดูทรงระงมมากที่จะมิให้โหม่นสน้อยพระฤทัย เป็นคนว่า
 เมื่อเห็นเสด็จ มาจาก วัดราชาธิวาส ตาม ประเพณี แห่งพระราชอาคันโธไป
 ครอง วัดนั้น โปรด ฯ ให้จัด กระบวน เหมือนอย่าง แห่งเสด็จ พระ
 มหาอุปราช แล้วโปรด ฯ ให้สร้างคาน้ำ (หนึ่งที่เรียกว่า “พระ
 บันหยา”) กับทั้งพระโรงให้เสด็จอยู่เป็นมาตุลา และทรงทำนุบำรุง
 ด้วย ประการ อย่างอื่น อีก เป็น อัน มาก ๖ ฝ่ายพระบาท สมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงพอ พระฤทัย ที่ได้เสด็จมาอยู่วัดบวร-
 นิเวศน์ ฯ ด้วยเหตุ หลดาย ๓ ถาน เพราะ เมื่อ เสด็จ ประทับ อยู่ ที่วัด
 ราชาธิวาส วัดนั้นมโหฬารและพระสงฆ์มีมากมายปกครอง
 มาแต่เดิม ทรงจัดวางระเบียบขรรคมยุตกาได้สะดวกเพียงวัดปฏิบัต
 ๓ ถานตัวพระภิกษุ แต่จะจัดคอกขึ้นไปถึงระเบียบสงฆ์เช่นทำสังฆกรรม
 ๗ เป็นคนยังชดของ เพราะอยู่ปะปนกับพระสงฆ์ต่างต่างว้างกัน ที่สุด
 พระขรรคมยุตกาทั้งชนกยังต้องแยกกันอาศัยอยู่ตามวัดต่าง ๆ เพราะ
 เสนาสนะ ไม่พอจะอยู่ ที่วัดราชาธิวาสได้หมด เสด็จมาอยู่วัดบวร-
 นิเวศน์ ฯ ได้ทรงครองวัดได้มารถ รับพระสงฆ์ขรรคมยุตกา มา อยู่ในวัด
 เดียวกัน ทั้งพระที่บวชใหม่กับบวชเป็นขรรคมยุตกาทั้งนั้น ในไม่ช้า

๑. กล่าวกันว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานนาม
 วัดบวรนิเวศน์ ฯ ในครั้งนั้นด้วย เพื่อให้เป็นพระเกียรติแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว แต่ข้าพเจ้าผู้แต่งหนังสือนี้เห็นว่าพระราชนามมาก่อนแล้วเพราะเป็นวัด
 ที่สถิตของ พระราชา คณะผู้ใหญ่แต่ก่อน พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว เสด็จ
 มาครอง

พระสังฆาตบวรนิเวศน์ ฯ กเป็นธรรมเนียมทุกาทางหนด จังทรงจัดวาง
ระเบียบการ คณะสงฆ์ และการ ปกครองวัด ตลอดจนการตั้งสอน
สัปบุรุษ ให้บริบูรณ์ตามคคิธรรมเนียมทุกาได้ดังพระประสงค์ แต่ความ
เดือดร้อนรำคาญกเกิดชนหลายอย่าง เพราะเสด็จเข้ามาอยู่ใกล้
หม่อมไกรสรพยายามทำร้ายหนกชน จนถึงหาเหตุให้ดักพระต้เมรุมน
๘๗ ทเป็น พระอภัยมณีของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และ
เบียดเบียนด้วยประการต่าง ๆ แม้จนแก่งได้บาตรพระธรรมเนียม
ด้วยชาดคมให้เรียนมอที่อมบาตร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว ต้องทรงรับความเจ็บชาระกำ พระฤทัย มาตลอดอายุของหม่อม
ไกรสร แต่ก็ไม่ทรงยอมหย่อน พระอดคำหะโน ในการพ้นพระคำสนา
ด้วยทรงเห็นว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระ
บรมราชูปถัมภ์อยู่ จึงสามารถแสดงวัดรปฏิบัติของพระสังฆธรรม
ทุกาได้โดยเปิดเผย

ตั้งแต่พระบาท สมเด็จพระจอม เกด้าเจ้าอยู่หัว เสด็จมา ครองวัด
บวรนิเวศน์ ฯ พอทรงวางระเบียบนิกายธรรมเนียมทุกาดำรงแล้ว ก็ทรง
พยายามพนการศึกษาพระปริยัติธรรมต่อมา ทรงพระราชดำริแก้ไข
วิธีเรียน ซึ่งแบบเดิมให้เรียนภาษามครกับพระธรรมวินัยไปด้วยกัน
ตามคัมภรทใช้เป็นหลักสูตรสำหรับสอบเป็นลำดับขึ้นไป ทรงเปิด
๘๗ เป็นให้เรียนเป็น ๒ ชั้น ๆ คนเรียนแต่ วิชากรณ ๘๗ ๘๗ ๘๗
มังกดทป็น กวดขันให้รภาษามครแตกฉานเดี่ยก่อน แล้วจึงให้ศึกษา
หาความรู้พระธรรมวินัยด้วยอ่านคัมภรอน ๆ ต่อไปเป็นชนหลัง ด้วย

ใช้ชนนกรเรียนด้านกวดบวรนิเวศน์ ฯ จึงกราขามขอเชิญชวนถึง
ตำมารถพดภาษานัน ฯ และใช้หนังสือรรถเทศน์ได้โดยสะดวก เมื่อ
เจ้า แด่พระปรีชัษธรรมัก ได้ เป็นเปรียญประ โยคส่ง มาก กว่า ตำนักร
อื่น ๆ เล่ากันมาว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปพระ
ราชทานพระกรุณ ทอดพระเนตรเห็นพระสงฆ์บวรนิเวศน์ ฯ เป็น
เปรียญมาก ครั้นได้ปราศรัยแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ว่า “ถาวด์ของชคนเป็นเปรียญทั้งวัดกจะดตเดียว” เพราะเหตุ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตำมารถจัดบำรุงการเล่า-
เรียนได้รุ่งเรืองเช่นน พระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจง
โปรด ฯ ให้มีตำแหน่งในคณะมหาเถรผู้สอบพระปรีชัษธรรมในตำนาม
หลวง แต่เมื่อไปเกิดโต้แย้งกับพระพุทโธษาจารย์ (ดิม) วัด
โมฬีโลก ฯ (องค์ที่ออกนามมาในตอนที่ทรงแปดพระปรีชัษธรรม) ซึ่ง
เป็นผู้ใหญ่อยู่แต่ก่อน เรื่องที่เกิดโต้แย้งนั้นเล่ากันมาว่า พระมหา
ม่วง (ภายหลังได้เป็นพระราชาคณะที่พระธรรมภาณพิลาศ อยู่วัด
ประยุรวงศ์) แด่ความแห่งหนึ่งว่า “ตุมเห อันว่าท่านทั้งหลาย
นีสัถย จงนั่ง อาสนะ ในอาสนะ” พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

๑. ในจดหมายราชานหม่อมราชพิชัย เรื่องทูตไทยไปยุโรปเมื่อปีมะเส็ง
พ.ศ. ๒๔๐๐ ว่าเมื่อไปถึงเมืองลังกามีพระสงฆ์มาปราศรัยเป็นภาษามคร เจ้าหมื่น
สรรพเทกักดีเป็นผู้พูดตอบ เจ้าหมื่นสรรพเทก นั้น (ภายหลังเป็นเจ้าพระยามหินทร
ศักดิ์ธรง) เคยเป็นแต่่มหาดเล็กข้าหลวงเดิมอยู่ที่วัดบวรนิเวศน ฯ เพียงนั้นยัง
พอพูดภาษามครได้บ้าง ส่อให้เห็นว่าคงจะพูดภาษามครกันได้แพร่หลายในวัดบวร
นิเวศน ฯ เมื่อครั้งนั้น

2024

2024

๒๕

เจ้าอยู่หัวไม่โปรดที่แปดศัพท์ อาสนะ ว่า “ในอาสนะ” พระมหาล่อง
 แปลใหม่ว่า อาสนะ “เหนืออาสนะ” พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวโปรด แต่พระพุทธโฆษาจารย์คิดว่า ไม่ถูก พระมหาล่องก็
 ไม่รู้ที่จะแปลว่าอะไร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 เกรงว่าพระมหาล่องจะตก จึงตรัสขึ้นว่า “นั่งในอาสนะนั้น นั่งอย่างไร
 จะดีอาสนะออกแล้วเข้า ไปนั่งในช่องที่ตกหรือ หรือจะเอาอาสนะ
 ขึ้นคลุมตัวไว้ในนั้น” พระพุทธโฆษาจารย์โกรธ บังอาจกล่าวคำ
 หมายห้ามต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความทราบถึง
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตรัสสั่งห้ามมิให้นมิต
 พระพุทธโฆษาจารย์เข้าราชการอีก และทรงมอบการตอบพระปริยัติ
 ธรรม เป็นศัพท์ ขาดแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่ น
 มาจนตลอดรัชกาล^๑ แต่เรื่องเนื่องด้วยพระพุทธโฆษาจารย์ (นิม)
 ยังไม่หมดเพียงนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ
 เสด็จราชย์ พระพุทธโฆษาจารย์เกรงว่าจะ ถูกถอดจากพระราชคณะ
 ด้วยทรงอาฆาต ถึงเตรียมตัวจะกลับไปอยู่เมืองเพชรบูรณ์เดิม
 แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถัดทรงพระกรุณาโปรด
 ให้พ้นโทษ ตรัสยกย่องว่าพระพุทธโฆษาจารย์ชำนาญพระปริยัติ
 ธรรมมาก ให้เลื่อนฐานันดรขึ้นเป็นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ คำ

๑. เรื่องที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตรัสปราศรัย กับเรื่อง ที่กล่าวนี้
 พระสารสาสน์พลขันธ์ (สมบุญ) ซึ่งเมื่อครั้งเป็นพระครูสมุหฐานานุกรมของพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่าให้ฟัง

แห่งเจ้าคณะต่างมาครอง วัดมหาธาตุ ฯ ส้มเด็จพระพุทธโฆษา
จารย์ (ฉิม) ก็เกิดเดือมได้ในพระคุณธรรมที่ไม่ทรงพยายาว่าพระ
องค์ทรงเป็นบัณฑิตโดยแท้ จึงแต่งคาถาถวายพรอัน ชื่นด้วยบทว่า
“ยิ ยิ เทวมนุสฺसानิ มนุสฺสคตถาย ภาสิติ” ถวายสนองพระเดช
พระคุณ* พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวชอบพระราชหฤทัย
จึงโปรด ฯ ให้พระสังฆสวดคาถานี้ข้างท้ายพระปริต ยังสวดมาจน
ทุกวันนี้

ความเจริญที่เกิดขึ้นในด้านกวีตบวรนิเวศน์ ฯ ครั้นนั้น กิตติศัพท์
ระบือไปถึงตังกาทวีป ว่าพระวชิรญาณ^๒ มหาเถระ อันเป็นพระอนุชา
ของสมเด็จพระธรรมิกราชพระเจ้าแผ่นดิน ได้ฟื้นฟูพระธรรมวินัยให้
รุ่งเรืองขึ้นในประเทศสยาม ถึงคณะสงฆ์ในลังกาแต่งตั้งมณฑลให้
เขามาตั้งชาวพระศัสตรา^๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึง
ทรงมอบการรับผิดชอบตังกาทวีปนั้น ให้เป็นพระธุระของพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว อาศัยเหตุ ที่ทรงวิสัยสาละ กับพระ-
สังฆตังกา ที่เขามาครั้ง นั้น ทรงทราบเบาะแสซึ่งจะหาคนภรรยา
ไต่ประวัติก่อนขาดนับอยู่ เมื่อครั้ง ทำสังคายนาในรัชกาลที่ ๑ จึงทูล
ความแด่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็โปรด ฯ ให้ทรงจัด

๑. การที่แต่งถวายนั้น พิศระห์ดูเหมือนจะแต่งถวายพรท้ายเสนา เพราะ
มีคำในคาถาแห่งหนึ่งว่า อิมินา* ธมฺมทานเนน เป็นอธิฐานอภัยอันสูงส่งธรรมทาน
ที่แสดง

๒. เป็นพระนามฉายา ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๓. เมื่อรัชกาลที่ ๒ เคยแต่ง สมณทูตไทยไป สืบข่าว พระศาสนาใน ลังกาทวีป
ครั้งนั้นกลับกัน ฝ่ายลังกามาสืบ

สมณฑุค มีพระปลัดสังฆวัดบวรนิเวศน์ ฯ (ซึ่งมีนามฉายาว่า สัมภา) กับพระปลัดเกิด วัดบวรนิเวศ (ซึ่งมีนามฉายาว่า อมโร) อันเป็นเปรียญธรรมยุดีกา ๘ ประโยค ทั้งสององค์เป็นหัวหน้าออกไปยังลังกา ทวปีเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ เป็นการไปเยี่ยมตอบและไปเสาะหาคัมภีร์พระไตรปิฎกครั้งหนึ่ง ต่อมาให้พระปลัดสังฆออกไปหาพระไตรปิฎกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๗ อีกครั้งหนึ่ง ได้คัมภีร์พระไตรปิฎกซึ่งยังขาดฉบับมาเพิ่มเติมอีกเป็นอันมาก พระไตรปิฎกในประเทศสยามจึงบริบูรณ์ถ้วนมา ครั้นเมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เสด็จเสด็จมณฑลเข้ามาแล้ว ต่อมาก็มองชาวลังกาทั้งพระสงฆ์และคฤหัสถ์ไป มาติดต่อกับ เจ้านัก วัดบวร นิเวศน์ ฯ มิใคร่ขาด จนที่สุดเมื่อถึงรัชกาลที่ ๕ ชาวลังกาทูลขอให้ส่งคณะสงฆ์ออกไปอุปสมบทตั้งวงศ์ธรรมยุดีกาที่ในลังกาทวปี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้พระอโนมมณี (ศรี ซึ่งภายหลังได้เป็นที่สมเด็จพระพนมจารย์ อยู่วัดประทุมคงคา) นำคณะสงฆ์ออกไปลังกา ทวปีอีกครั้งหนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๕ แต่การที่จะตั้งวงศ์ธรรมยุดีกาหาสำเร็จตามประสงค์ไม่ เพราะพระสงฆ์ลังกาเกิดเก้งแย่งกันเองด้วยพวกนิกายอุบาลีวงศ์ (เรียกในลังกาอีกอย่างหนึ่งว่า สยามวงศ์) อ้างว่าเป็นวงศ์ของพระสงฆ์ไทยอยู่แล้ว ฝ่ายพวกนิกายพม่าซึ่งเรียกว่า มรณวงศ์ ก็อ้างว่าพระสงฆ์ธรรมยุดีกาอุปสมบทจากนิกายรามัญ รวมสมณวงศ์กับ ตนอยู่แล้ว ทั้งสองฝ่ายไม่ปรองดองกัน การที่จะ

๑. พระปลัดสังฆ ภายหลังเป็นที่พระพรหมมณี พระอมโร เป็นที่พระอมราภิรักขิต ราชาคณะทั้ง ๒ องค์

ตั้งคณะตั้งฆราวาสในอังกฤษจึงไม่สำเร็จ

เรื่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงศึกษาภาษา
ฝรั่ง ปรากฏว่าเริ่มทรงศึกษาภาษาละตินก่อน ด้วยเมื่อเสด็จประทับ
อยู่วัดราชาธิวาส เขตดุสิตติดต่อกับวัด คอนเซ็ปชัน Immaculate
Conception Church ของพวกโรมันคาทอลิก และเวลานั้นตั้งฆราวาส
ปาดกัวยังเป็นบาทหลวงอธิการของวัดนั้น ชอบไปเฝ้าทูลถามความ
รู้ภาษาและขนบธรรมเนียมไทยเนื่อง ๆ จนทรงคุ้นเคย จึงโปรดฯ
ให้สอนภาษาละตินถวายเป็น ทำนอง แลกเปลี่ยน ความรู้กัน จะได้
ทรงศึกษาอยู่ ตลอดเวลา ดังเท่าใดและถึง เพียงไหนไม่ปรากฏ แต่
ดังเกิดในพระราชหัตถเลขาเมื่อเสวยราชแล้ว มักทรงใช้ศัพท์ภาษา
ละตินเนื่อง ๆ เห็นได้ว่าทรงทราบไวยากรณ์ของภาษานั้น แต่การ
ที่ทรงศึกษาภาษาละตินคงหยุดเมื่อเสด็จย้ายจากวัดราชาธิวาส แต่
ภาษาอังกฤษนั้นเสด็จจดบันทึกมาอยู่วัดบวรนิเวศน์ ๗ แถวหลายปี จึง
ได้เริ่มทรงศึกษาต่อมิชชันนารีอเมริกัน

พวกมิชชันนารีอเมริกันกับพวกบาทหลวงฝรั่งเคิร์ด แม้เจตนา
มาสอนคริสต์ คำสอน อันเคยวุ่นกอด ถัดคิด ต่างกัน เป็นขอ ถ้าคุณ
หลายอย่าง พวกบาทหลวงถือนิกายโรมันคาทอลิก วางตัวเป็น “พระ”

๑. ถึงรัชกาลที่ ๕ มีพระสงฆ์ลังกาฝ่ายมรวัณศ์ พระเถระที่เป็นหัวหน้า
ชื่อสิริสุนทิสสรูป ๑ ชื่อปัญญาเสขรูป ๑ เข้ามา ขอบวช แปลงเป็น ธรรมยุติกที่ใน
กรุงเทพ ฯ ได้แปลงตามปรารถนา สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยา
ลงกรณ์ ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ (แต่ดูเหมือนจะกลับไปตั้งคณะธรรมยุติกไม่
สำเร็จอีก)

พยายามบำรุงศาสนาด้วยตบบริษัท และอุปถัมภ์บำรุงผด้อนคนที่
เขารักเป็นสำคัญ ฝ่ายพวกมิชชันนารีอเมริกันถือคติโปรเตสแตนต์
(ซึ่งแตกไปจากโรมันคาทอลิก) วางตัวเป็น "ครู" นำทั้งศาสนา
และอารยธรรม Civilization มาสอนชาวต่างประเทศจนทั่วไปไม่เลือก
หน้า ชอบใช้วิธีทำให้เกิดประโยชน์ต่าง ๆ เช่น รักษาโรคและสอน
วิชาความรู้เป็นต้น ให้คนทั้งหลายเลื่อมใสเป็นปัจจัยต่อไปถึงการ
สอนศาสนา เพราะฉะนั้นพวกมิชชันนารีอเมริกันจึงเข้ากับไทยได้
สนิทกับพวกบาทหลวง ในครั้งนั้นคนไทยที่รู้จักคิดเป็นชนหนุ่ม (เช่น
เรียกกันในปัจจุบันว่า "คนสมัยใหม่") ประรณาสจะศึกษาวิชาอย่าง
ฝรั่งหลายคน จะกล่าวแต่ผู้มาปรากฏเกียรติคุณในชนหลังคือ พระ
บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังเป็นสมเด็จพระเจ้าพารมชน
อิศเรศวรจักร ใ้ทรงตั้งศึกษาวิชาทหารพระองค์ ๑ กรมหลวง
วงศ์วรราชดิษฐ์ เมื่อยังเป็นกรมหมื่น ใ้ทรงตั้งศึกษาวิชาแพทย
อย่างฝรั่งพระองค์ ๑ สมเด็จพระยาบรมมหารัษฎ์ธิเบศร์ เมื่อยัง
เป็นท้าวทองกีบม้า ใ้ทรงตั้งศึกษาวิชาต่อเรือกับคน ๑ ได้ศึกษา
วิชาเหล่านี้คือพวกมิชชันนารีอเมริกัน แต่ว่าสอนกันด้วยภาษาไทย
ส่วนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงคุ้นเคยกับพวกมิชชัน
นารีอเมริกันตั้งแต่ตั้งจอวยุทธราชาธิราช แต่หาปรากฏว่าได้ทรง
ศึกษาวิชาอันใดจากพวกมิชชันนารีอเมริกันในชั้นนั้นไม่

เหตุที่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงศึกษา ภาษาอังกฤษ
ก็เพราะในเรื่องราวพงศาวดารข้อให้เห็นว่าน่าจะเป็นเพราะ

ทรงปรารถนาถาวรบ้านเมืองคงแต่จนรบแพ้อังกฤษ ต้องทำหนังสือ
 สัญญายอมให้อังกฤษ กับฝรั่ง ต่างชาติ เข้าไปมีอำนาจใน เมืองจันท
 พ.ศ. ๒๓๘๕ เวลานั้นไทยโดยมากยังเชื่อตามคำพองันกล่าวว่าแพ
 สงครามด้วยไม้เท้าเตรียมตัว รัฐบาลจึงต้องทำหนังสือสัญญาพอให้
 มีเวลาเตรียมรบต่อไป แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัวทรง พระดำริ เห็นว่า ถึงคราวโตกยวิสัย จะเกิดการ เปลี่ยน แปลง
 ด้วยฝรั่งมาอำนาจชนทางตะวันออก และประเทศสยามอาจจะมี
 การเกี่ยวข้องกับฝรั่งยิ่งขึ้นในอนหน้า จึงเริ่มทรงศึกษาภาษาอังกฤษ
 มิสเตอร์แคสเวล * มิชชันนารีอเมริกัน (ซึ่งเจ้าพระยาทิพากรวงศ์
 เรียกในหนังสือแต่งกิจจานุกิจว่า “หมอบรัดร์”) เป็นผู้สอนถวาย
 เจ้าข้าว่า มิสเตอร์แคสเวล ไม่ยอมรับค่าจ้าง ทูลขอแต่โอกาส
 ให้สอนคริสต์ศาสนาได้ทั่วบริเวณนั้น ฯ พระบาทสมเด็จพระจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ดำ ปรทาน อนุญาตให้ สอน ที่ ศาลาหน้าวัด ห้าง ๑
 ตามประสงค์ เป็นทำนองเหมือนทำให้พิสูจน์ความศรัทธาของพุทธ
 บัณฑิตบริเวณนั้น ฯ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 ศึกษาภาษาอังกฤษกับ มิสเตอร์แคสเวล จนสามารถจะ อ่านเขียน
 และศรีติ ภาษา อังกฤษได้ สะดวกดียิ่งกว่าใคร ๆ ที่เป็นไทย ด้วยกันใน
 สมัยนั้นทรงต้น ข้อนั้นหลักฐานปรากฏเมื่อรัฐบาลอังกฤษให้ เซอร์
 เจมส์ บรัค เป็นทูตเข้ามาเมื่อตอนปลายรัชกาลที่ ๓ หนังสือทมิไป
 มากับไทยใช้ภาษาอังกฤษเป็นคราวแรก เวลานั้นชาวสยามไทยไม่มี

๑. มิสเตอร์ แคสเวล เข้ามาถึงกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๒

ผู้ชำนาญภาษาอังกฤษ ต้องอาศัยมิชชันนารีอเมริกันชื่อ มิดเตอร์
โจนส์ (เรียกกันว่า "หมอยอนต์") คน ๑ กับฝรั่งคริสตชนชื่อ
เจมส์เฮลล์ (เรียกกันว่า "เด๋มย่นย่ม") อีกคน ๑ ซึ่งไม่ชำนาญภาษา
ไทย เป็นผู้แปลและแต่งภาษาอังกฤษ แล้วให้ส่งไปถวายพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เรียกในจดหมายเหตุน่าว่า "ทูตกระ-
หม่อมพระ") ทรงตรวจทุกฉบับ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้า
อยู่หัวก็ได้ทรงศึกษาภาษาอังกฤษในสมัยนั้น อีกพระองค์ ๑ แต่คงเป็น
เพราะไม่ทรงทราบ ถึงซึ่ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
จึงไม่ปรากฏว่าได้มีหน้าที่ช่วยตรวจหนังสือที่ส่งไปมากับ เซอร์ เจมส์
บรัค มิดเตอร์แคว์เวตถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๒ ถ้าพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เริ่มทรง ศึกษา ภาษาอังกฤษ เมื่อ พ.ศ.
๒๓๘๒ ก็มิเวลาดือน้อย ๒ ปี แต่สันนิษฐานว่าเห็นจะทรงศึกษาต่อ
มิดเตอร์แคว์เวตไม่นานถึง ๒ ปี พอทรงดำริว่าอ่านภาษาอังกฤษ
เข้าพระหฤทัยได้ความโดยสะดวกแล้ว ก็ทรงศึกษาด้วยพระองค์เอง
ต่อมา วิชาเรียนอย่างฉะฉานยิ่งใช้กันมาจนในรัชกาลที่ ๕ เช่นพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรง ศึกษา พระมหาสมณเจ้ากรม
พระยาวชิรญาณวโรรส และสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรม
กิตติ ตอดตมาจนควบคุมแต่งหนังสือตนเอง ก็เรียนต่อครูเพียงถึง ๓ ปี
แล้วเรียน เอาเอง ต่อมา ทั้งนั้น แต่กรมหลวง พิศนันทนารถ เป็น
ประหลาดกว่าเพื่อน ด้วยไม่มีครู ทรงพากเพียรเรียนแต่โดยลำพัง
พระองค์ ทรงทราบทั้งภาษาอังกฤษและภาษาฝรั่งเศส อาจอ่าน

หนังสือ ๒ ภาษาหนังสือพระหฤทัย ได้สะดวก เป็นแต่ ครีส์ และ
เขียนไม่ได้

ตั้งแต่ พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงศึกษา ทราบ
ภาษาอังกฤษ พระเกียรติคุณก็แพร่หลายไปถึงนานาประเทศ ด้วย
พวกมิชชันนารีและฝรั่งเข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ บอกเล่ากันต่อ ๆ ไป จน
นักเรียน ชาวประเทศอื่น ทั้งที่ไกลเคียง และห่างไกลไป จนยุโรป และ
อเมริกาเขียนจดหมายมาถวาย ทูลถามหาความรู้ต่าง ๆ อันเกี่ยวกับ
ประเทศสยาม ก็มีพระราชหัตถเลขาตอบตามประสงค์ ด้วยพระราช
หัตถเลขาครั้งนั้นยังปรากฏอยู่มาก มักทรงแต่งตามโวหารภาษาไทย
เช่นเมื่อ เซอร์ จอน เบาริง เป็นราชทูตเข้ามาเฝ้าด้วยราช
สวสดีย์ ยกเหตุที่ประเทศอื่น ๆ ทางตะวันออกนั้นไม่เจ้านายประเทศใด
ใดเรียนรู้อังกฤษ ทูลแนะนำให้ พระราชหัตถเลขาไป ถวาย
สมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงปรารภความขัดข้อง ว่าไม่ถ้ามารดจะทรงแต่งตำรอนให้เหมือน
คนอังกฤษได้ เซอร์ จอน เบาริง ทูลว่า ถึงพระราชนิพนธ์ไม่เหมือน
ตำรของคนอังกฤษแต่ง ใครอ่านก็เข้าใจความตามพระราชประสงค์
ได้ชัดเจน อย่าให้ทรงพระวิตกเลย จึงมีพระราชหัตถเลขาไปถวาย
สมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย

วิชาความรู้ต่าง ๆ ที่พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงศึกษาจากตำราภาษาอังกฤษจะมีอย่างใดบ้าง ขอนมทูลฐาน
ปรากฏแต่ว่าได้ทรง ศึกษา วิชาคณนา วิชาอย่าง ๓ วิชา ไทรา คาล์ดร์

อย่าง ๓ ประวัติศาสตร์อย่าง ๓ กับการเมืองด้วยอีกอย่าง ๓ การที่ได้
ทรงศึกษาวิชาคนนา วิชแต่ละ โหราศาสตร์ ปรากฏในเรื่อง ดัริยอุปราชา
ที่กล่าวมาแล้วใน ตอนก่อน การที่ทรง ศึกษา ประวัติศาสตร์ มี
เรื่องเป็นอุทาหรณ์ปรากฏอยู่ในหนังสือ เซอร์ จอน เบาริง แต่ง ว่า
เมื่อจะเป็นอัครราชทูตเข้ามาเจริญทาง พระราชไมตรีใน พ.ศ. ๒๓๘๘
นั้น เกรงไทยจะรับรองไม่สมควร ด้วยทูตอังกฤษที่เคยเข้ามา
กรุงเทพฯ แค่นั้น เป็นแค่ทูตของอุปราชในอินเดีย หรือทูตของ
รัฐบาลอังกฤษ แต่ เซอร์ จอน เบาริง เป็นอัครราชทูตเชิญพระ
ราชดำเนินมาต่างประเทศครั้งสมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย จะต้องให้รับ
ผิดกัน เซอร์ จอน เบาริง ค้นหาแบบอย่างของไทยเคยรับราชทูต
ของพระเจ้าแผ่นดิน พบในหนังสือเก่าเล่าเรื่อง สมเด็จพระนารายณ์
มหาราชรับ เชวเลี้ย เดอโซมอง ราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เมื่อ
พ.ศ. ๒๒๒๘ เอรายการในหนังสือนั้นเตรียมมาเปรียบเทียบกับ
ฝ่ายไทยในเวลานั้นไม่มีใครรู้แบบแผน เพราะตำราค้นหายี่แต่ครั้ง
กรุงศรีอยุธยา มีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบ
พระองค์เดียว เพราะได้ทรง หนังสือพงศาวดาร การ เกี้ยวข้องใน
ระหว่างไทยกับฝรั่งที่ฝรั่งแต่งไว้แต่โบราณ ทรงคาดใจ เซอร์ จอน
เบาริง ว่าคงปรารถนาจะให้รับรองผิดกับทูตอังกฤษที่มาแล้วแต่ก่อน
จึงโปรดฯ ให้เอาแบบอย่างครั้งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชรับราชทูต
ฝรั่งเสด็จมาใช้เป็นระเบียบ ก็ถูกใจ เซอร์ จอน เบาริง ไม่น่าทาง
ทแยงงอนได้

เรื่องทรงศึกษา การ เมืองที่ เกือบ กับ ต่าง ประ เทศ นั้น พง
 ดันนิฐาน ได้ว่า คง ทรง หนังสือ ข้าง ที่ฝรั่ง พิมพ์ ใน เมือง จีน และ ดึง ไป
 บ้าง เป็น ต้น กับ ทง ที่ ไค ทรง ถิ่น ทน าด มา คม กับ ฝรั่ง ทรง ทราบ
 ประวัติ การ ณ์ ที่ ฝรั่ง มา ทำ ทาง ครัว นอก และ ความ เห็น ของ ฝรั่ง อยู่
 เดิม เมื่อ ครอง ทรง ตรวจ หนังสือ ไทย ได้ คอ กับ เซอร์ เจมส์ บรุค
 คง ตรัสนัก แ่น พระ ฤทัย ตาม ที่ ทรง คัด ไว้ แล ก่อน ว่า อังกฤษ คง จะ มา
 เกย ด้ง เมือง ไทย เหตุ การ ณ์ ที่ ปรากฏ ใน ชน หัง ด้ง ให้ เห็น ว่า พระ บาท
 ถ่ม เ็จ พระ จอม เกล้า เจ้า อยู่ หัว ได้ ทรง พระ ดำริ เห็น มา แล้วย แต่ ยัง ทรง
 มน วช ว่า ไทย คง ต้อง ทำ หนังสือ ด้ง ญากับ อังกฤษ ด้วย จำ เป็น ขอน
 พระ บาท ถ่ม เ็จ พระ หนึ่ง เกล้า เจ้า อยู่ หัว ก็ อาจ จะ ทรง พระ ราช ดำริ เช่น
 นั้น เหมือน กัน แต่ เห็น ว่า ถ้า ทำ หนังสือ ด้ง ญา ตาม ข้อ ความ ที่
 อังกฤษ ปราร ณา จะ เกิด ความ นิบ หาย ใน บ้าน เมือง และ บาง ที่ จะ
 ยัง เชอ คำ พว ก ณ์ ว่า อังกฤษ มี กาล ัง มาก แล ใน ที่ ้อง ทะ เเด ถ้า รักษา
 ปาก ณา ให้ มั่น คง ย่า ให้ เรือ รบ ชน มา ถึง พระ นคร ได้ ก็ จะ ปด อด ภัย จึง
 ไม่ ยอม ทำ หนังสือ ด้ง ญากับ เซอร์ เจมส์ บรุค ว่า ตาม หลัก ฐาน ที่
 ปรากฏ ครก ณ์ นั้น มพระ บาท ถ่ม เ็จ พระ จอม เกล้า เจ้า อยู่ หัว พระ องค์
 เเคยว ที่ ทรง พระ ดำริ เห็น ว่า ประเทศ ด้ง ยาม จะ ปด อด ภัย ใน อนาคต ได้ แล
 ด้วย ทำ ให้ ฝรั่ง นิบ ถอ แต่ ใน เวด าน นทรง มน วช ไม่ มี กจ เกย ด้ง ข้อง ใน
 ราช การ บ้าน เมือง ัก หนึ่ง อยู่

เรื่อง พระ บาท ถ่ม เ็จ พระ จอม เกล้า เจ้า อยู่ หัว จะ ได้ ทรง รับ ราช
 ถ่ม บค ณ์ นั้น พิศ ะระ หัก ความ ตาม เรื่อง พง ค่ำ วดาร รัช กาด ที่ ๓ ดู เหมือน

เมื่อตอนแรกพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ จะ
 ยังมีได้ทรงพระราชดำริถึงเรื่องรัชทายาท ด้วยยังไม่แน่ว่า
 รัชทายาทว่าราชการบ้านเมืองจะเรียบร้อยหรือจะเป็นอย่างไร เพราะ
 ผู้ที่เห็น ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมควรได้รับราช
 สัมมตกรรมมาก จึงทรงสถาปนาพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นอัปสร
 ทัศนาพรหมเทวฤทธิ์วงศ์ ให้ดำรงตำแหน่งรัชทายาท และ
 เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยยิ่งกว่าเจ้านายพระองค์อื่น เป็นพระมหา
 อุปราช ถ้าหากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสวรรคต
 ในตอนนั้น กรมพระราชวังบวรวิเศษ กรมหมื่นเจ้าทิพจางค์
 แฉกนั้น พุทธการณเป็นเช่นนั้นมาจนกรมพระราชวังบวรวิเศษ
 พุทธเสด็จสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕ จึงเริ่มมีเค้าเงื่อน ว่าพระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงปรารภถึงเรื่องรัชทายาท ด้วยทรง
 พิจารณาเจ้าต่างกรมหลาย พระองค์คาด กันว่าเจ้านายของ ตนจะ ได้เป็น
 พระมหาอุปราชเหมือนอย่างกรมหมื่นอัปสรทัศนาพรหมเทวฤทธิ์
 จะเป็นขุนนาง วังหน้า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
 เจตนาจะไม่ทรงพระมหาอุปราช จึงทรงดีปรึกษาเสนาบดีบางคน สมเด็จพระ
 เจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติเมื่อยัง เป็นท้าวพระยาศรีพพัฒน์ ฯ กราบบ
 ทูลว่าถ้าโปรด ฯ ให้เลื่อนกรมเจ้านายเหล่านั้นขึ้นเสวยศักดินาหนึ่ง ให้
 ปรากฏว่าทรงเจตนาจะให้พระยศแต่เพียงเท่านั้น พิจารณาในกรม
 เจ้านายก็คงจะไม่ทะเยอทะยานต่อไป พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย จึงโปรด ฯ ให้เลื่อนกรมเจ้า

นายชนเบนกรมหลวง กรมขุน หลายพระองค์ พระบาทสมเด็จพระ
 มีเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ทรงรับกรมเป็น “กรมขุนอิศเรศรังสรรค์” ใน
 ครั้งนั้นด้วย ประสงค์โดยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 เห็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ ไม่โปรด ๑ ให้ทรง
 รับกรม จะเป็นเพราะเหตุใด จะว่าชัดของเพราะทรงผนวชเป็นพระ
 ภิกษุภิกขุ ด้วยเมื่อกรมหมื่นนุชิตชิโนรสทรงรับกรมก็เป็นพระภิกษุ
 มเป็นตัวอย่างอยู่ ขอนนาคันนั้นฐานว่าคงเป็นเพราะพระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง พระราชดำริว่าตำแหน่ง พระมหาอุปราช
 เป็นรัชทายาท ไม่สมควร แก่เจ้านายพระองค์อื่นนอกจาก พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ทรงผนวชอยู่ จะทรงคงเป็นพระ
 มหาอุปราชชัดของทางฝ่ายพระศาสนา จะให้ทรงรับกรมก็ไม่เข้า
 กับเหตุเลื่อนกรมเจ้านายในครั้งนั้น จึงได้งดเสีย ต่อมากรม
 หลายอย่าง ที่ส่อให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ้าง
 พระราชฤทธิย์จะให้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็น รัช-
 ทายาท เช่นโปรด ๑ ให้แต่งตั้งอย่างพระมหาอุปราชเมื่อยาม
 ประทับ ณ วัดบวรนิเวศน์ ๑ ดังกล่าวมาแล้ว ต่อมาอีกครั้งหนึ่งเมื่อ
 จะยกยอดพระปรารภคัดสรร ๑ เดิมทำเป็นยอคนภักดีตามแบบพระ
 ปรารภโบราณ ครั้นใกล้จะถึงวณฤกษ์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ดำรัสสั่งให้หมื่น มงกุฎ ที่ห้อยสำหรับ พระพุทธรูป ทรงเครื่องที่

๑. เลขเป็นประเพณีสืบมา เมื่อพระมหาอุปราชสวรรคต คงมีการเลื่อนกรมเจ้านาย
 แม้ไม่มีเหตุเหมือนรัชกาลที่ ๓

จะเป็นพระประชาชนดวงนางเอง มาติดต่อบนยอดนภศูล (ดังปรากฏ
 อยู่บน) จะเป็นด้วยทรงพระราชดำริอย่างไรจึงทำเช่นนั้น หาได้
 ตรัสให้ใครทราบไม่ และการที่ เอมมังกู ขนค่อมบนยอดนภศูลก็ไม่
 เคยมีแบบอย่างที่ไหนมาแต่ก่อน คนในสมัยนั้นจึงพากันตั้งนัยฐาน
 ว่ามีพระราชประสงค์ จะให้คนทั้งหลายเห็นเป็น นิมิตว่า สมเด็จพระเจ้า
 “มังกู” จะเป็นยอดของ บ้านเมืองต่อไป แม้เรื่อง ลำเจ้าโสม
 หม่อมไกรสรนั้น เมื่อคิดดูก็เห็นเหมือนหนึ่งจะทรงบ่งบอกอันตราย
 มิให้แก่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะความผิดข้อ
 ใหญ่ของหม่อมไกรสรอยู่ที่มาดหมายจะเอาราชสมบัติเมื่อต้นรัชกาลที่ ๓
 แต่เมื่อ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชวร ใน ปีจอ
 พ.ศ. ๒๓๘๓ ก่อนจะเสด็จสวรรคต โปรดฯ ให้เขียนกระแสรับสั่ง
 ไปยังเสนาบดีสภาเมื่อวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ว่า ผู้ที่จะปกครองแผ่นดิน
 ต่อไปนี้ จะทรงมอบเจียรราชสมบัติแก่พระราชวงศ์พระองค์ใดตาม
 ขอบพระราชอัธยาศัย ถ้าไม่ชอบใจผู้อื่นโดยมากก็จะเสด็จตามครุฑ
 เกิด รำวณาน อาจจะได้ เป็นอุปถัมภ์อันตราย เด็ดร้อน แก่บ้านเมือง
 เพราะฉะนั้นให้เสนาบดีกราบทูลทราบทั่วปวงปรีชากัน ถ้าเห็นว่า
 พระราชวงศ์ พระองค์ใดสมควร จะปกครอง แผ่นดิน ให้ อยู่เย็น เป็นสุข
 ได้ ก็ให้ถวายราชสมบัติแก่พระองค์นั้นเถิด ในจดหมายเหตุปรากฏ
 ว่า ในวันต่อมา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งให้หา

๑. เรื่องนี้ เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ และท่านผู้อื่นที่รับราชการในสมัยนั้นเล่าให้
 ฟังหลายคน

พระยาศรีธรรมวงศ์ จางวางมหาดเล็ก ผู้เป็นบุตรและเป็นทพริษา
 ของเจ้าพระยาพระคลังหวหนาเสนาบดี เข้าไปเฝ้า ดำริสถาม
 ว่า ทมิ กระแสบตั้งไป เมื่อนกอนนเห็นเสนาบดี ทำอย่างไร พระยา
 ศรีธรรมวงศ์กราบทูลว่า เสนาบดีเห็นว่าพระอาการประชวรไม่ถึงค
 รอน ยังไม่ควรจะปรึกษาถึงเรื่องมรราชสมบัติ พระบาทสมเด็จพระ
 หนึ่งเกล้าเจ้าอยู่หัวควรคิดว่า ผู้ซึ่งจะรับราชสมบัติคนนั้น ทรงพระราชดำริ
 เห็นสมควร แต่พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือ พระบาท
 สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว แตกมชอท ทรง รังเกียจอยู่ทง ๒ พระ-
 องค์ ด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว “ถ้อยอย่างมอญ
 ภาโต เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ชนก็จะให้ พระสงฆ์ ห่มผ้า เป็น มอญ เดีย หมค
 ทงแผ่นดินคอกกระมัง” ส่วนพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
 นนททรงรังเกียจ “ไม่พอใจทำราชการ รักแต่การเดินส่นุกเท่านั้น
 เพราะฉะนั้นจึงมิได้ทรง อนุญาต กตวเจ้านายข้าราชการ เขาจะไม่
 ชอบใจ” แต่ถึง ทรงแคะหนักพระราชหฤทัยว่า เสนาบดี คง
 ปรึกษา กันถวาช ราชสมบัติ แก่พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เป็นแน่ คอมา อีกวันหนึ่ง จึงโปรด ๖ ให้เขียน พระราชปรารภให้
 กรมขุนเดชอดิศร นำความไปทูล กรมหมื่น นุชิตชิโนรส ซึ่งเป็น เจ้าคณะ
 สงฆ์ เพราะทรงทราบว่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 เคารพนับถือมากทง ๒ พระองค์ ว่าทรงำคาญพระราชหฤทัยอยุทมิ

๑. ตรึงกล่าวตามคำในจดหมายเหตุ ซึ่งมีอยู่ในพงสาวดารรัชกาลที่ ๓ ของเจ้า
 พระอาทิตย์ภากรวงศ์

พระสงฆ์ไทยพากันไปเลื่อมใสห่มผ้าตาม พระมอญ ดุเดือดเกรี้ยวคึก
ของบ้านเมือง ถ้าหากสมเด็จพระบรมชนกนาถยังเสด็จอยู่ เห็นจะ
ไม่พอพระราชหฤทัยเป็นอย่างยิ่ง ขอให้ท่านทั้ง ๒ ช่วยปลดเปลื้อง
ความรำคาญพระราชหฤทัยด้วย

ทรงจะแทรกฉันทรงดัดกันน้อย ความเรื่องตำนานการที่
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้ง นิกายสังฆี ธรรมยุติกา
สนเดิมเมื่อ ทรงผนวช แปลงเป็น รามัญนิกาย ทรงร่วมตั้งวาตแต่
เฉพาะกับ พระมอญในคณะ ของ พระสุเมธุนี มิได้ร่วมตั้งวาทกับ
พระมอญทั้งปวงทั่วไป เป็นแต่ทรงครองแหวกอย่างพระมอญ ครั้น
ต่อมาเมื่อทรงตั้งระเบียบวัตรปฏิบัติสำหรับพระสงฆ์ธรรมยุติกา ทรง
ถือพระวินัยตามพระไตรปิฎกเป็นหลักวัตรปฏิบัติ อย่างใดที่พระสงฆ์
สยาม (มหา) นิกายหรือพระสงฆ์รามัญนิกายประพฤติ ถ้าทรง
ลอบสวนเห็นว่าถูกต้องตามพระพุทธบัญญัติก็งไว้ ถ้าเห็นว่าผิดก็
เลิกหรือทรงแก้ไขไปตามที่ทรงพระดำริว่าถูกต้องตามพระพุทธบัญญัติ
ด้วยเหตุนี้จึงเป็นนิกาย ธรรมยุติกา เพราะวัตรปฏิบัติผิด กับพระ
มหานิกายและพระรามัญนิกาย เป็นแต่ห่มผ้าเหมือนพระมอญ การ
ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจัดระเบียบพระสงฆ์ธรรม
ยุติกาอย่างไร พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบ ไม่
ได้ทรงรังเกียจ “ในทางธรรม” คือวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ธรรมยุติกา
ข้อนี้ พงเห็นได้ ด้วยทรง ตั้งพระสงฆ์ ธรรมยุติกา เป็นพระราชาคณะ มา
แต่ก่อนนักหลายรูป ในกระแสรับตั้งทรงอ้างข้อรังเกียจแต่ “ในทาง

โลก” คอทหมผาเป็นพระมอญ แต่ข้อใหญ่ใจความที่ทรงพระราช
วิตกนั้น เห็นจะเป็นด้วยทรงเกรงว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวได้เสด็จราชัย จะใช้พระราชานาภาพให้แสดงพระสงฆ์มหา
นิกายเป็นธรรมเนียมคทาทางบ้านทางเมือง จึงรอนพระราชหฤทัย

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบ ก็เข้า
พระหฤทัยในพระราชวิตก จึงทรงเขียนคำตำราถวายว่า ที่ทรง
จัดการต่าง ๆ มามี พระประสงค์แต่จะ ประพฤติ พระธรรม วินัย ให้ถูก
ต้องตามพระพุทธบัญญัติ โดยทรงเห็นว่าไม่เกี่ยวข้องกับราชการ
บ้านเมือง เมื่อทราบว่าการบางอย่างที่ไม่ชอบพระราชอัชฌาศัย
ก็จะไม่ผ่าน แล้วครัดสั่งให้พระสงฆ์ธรรมยุติกากลับห่มคลุมอย่าง
มหานิกายตามเดิม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็พอพระราช
หฤทัย มิได้แสดงความรังเกียจต่อไป

เมื่อเวลาพระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัว ประชวร อยู่นั้น
มีเรื่องเนื่องกับเหตุที่จะเปลี่ยน รัชกาล เกิดขึ้นหลายเรื่อง ด้วยเมื่อ
ตอนปลายรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงคง
เสนาบดี ปลดปล่อยให้ตำแหน่งว่างอยู่หลายกระทรวง ครั้นว่า พระ
เจ้าแผ่นดินต่อไปจะได้ตั้งตามพระราชอัชฌาศัย ทางฝ่ายเจ้านายใน
ค่อนนี้ คงแต่ดำรงโทษหม่อมไกรสรแล้ว ก็ไม่ต่างกรมพระองค์
ใดมีกำลังและอำนาจมาก ทั้งพากันหวาดหวั่นเกรงจะต้องหาว่ามัก
ใหญ่ไฉ่ดั่งอยู่แทบทงนั้น อำนาจในราชการบ้านเมืองเมื่อตอนปลาย

รัชกาลที่ ๓ จึงตกอยู่ในเจ้าพระยาพระคลัง^๑ ซึ่งเป็นขั้วมหาเสนาบดี
ว่าการกระทรวงกลาโหมและกระทรวงพระคลังคน ๓ กับพระยาศรี-
พัฒน์^๒ ผู้เป็นน้องเจ้าพระยา พระคลังอีกคน ๓ เมื่อตอนพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแรก ประชวร^๓ เมื่อรึกันอยู่ว่า จะไม่
กลับคนใด ท่านทั้ง ๒ ก็ยังไม่ปรารถนากฎเกณฑ์จะเปลี่ยนรัชกาล
เพราะเกรงพระราชอาญา ด้วยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ยังว่าราชการแผ่นดินอยู่ แต่การที่ท่านผู้ใหญ่ทั้ง ๒ นั้นเคยอยู่นั้น คือ
มาเป็นเหตุให้เกิด ระวัง หวาดหวั่น กันไปต่าง ๆ ถึงกรมขุนพิช-
ฌเบนท์รียกกระดมพวกข้าในกรมเข้ามารักษาพระองค์ ด้วยเกรงจะ
ถูกจับเหมือนหม่อมไกรสร เจ้าพระยาพระคลังทราบความจึงปรึกษา
กับพระยาศรีสุริยวงศ์^๔ ซึ่งเป็นบุตรคนใหญ่ และเป็น ผู้เคยแบก
ในราชการยิ่งกว่าผู้อื่นในเวลานั้น พระยาศรีสุริยวงศ์รับจัดการแก้ไข
ให้ไปเอาทหารบรรทุกเรือขึ้นมาจากปากน้ำ แล้วไปทูลกรมขุนพิช-
ฌเบนท์รียกให้ปล่อยข้าในกรมไป เสียให้หมด กรมขุนพิชฌเบนท์
ก็ทำตาม เดากันมาว่า พระยาศรีสุริยวงศ์ กับ จมนราชา-

๑. ซึ่งเป็นสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ เรียกกันว่า "สมเด็จพระ
ใหญ่" ในรัชกาลที่ ๔

๒. ถึงรัชกาลที่ ๔ เป็นสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ เรียกกันว่า "สมเด็จพระ
องค์น้อย"

๓. ประชวรอยู่ถึง ๖ เดือนจึงเสด็จสวรรคต

๔. ในรัชกาลที่ ๔ เป็นเจ้าพระยาฯ ที่สมุหพระกลาโหม ถึงรัชกาลที่ ๕ เป็น
สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์

มาตย์^๑ บุตรของเจ้าพระยาพระคลังออกคน ๑ ซึ่งเคยบ่เห็ดม ๗๖
 ตกเคอนบิดา ให้คำรี เครียมการ เรืองเปลี่ยน รัชกาล พอเจ้าพระยา
 พระคลังได้ กระแต่รับ ตั้ง ของ พระ บาท ส้มเต๋จ พระนั่ง เกด้า เจ้าอยู่หัว
 แต่งพระราชปรารภให้ทราบว่าจะเด็ดจ็ดวรรคต และพระราชทาน
 อนุญาตให้ พระราชวงศ์ กับเสนาบดี เดอก รัชทายาท ดัง ก้าว มาแต่วก
 ไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กราบทูลให้ทรงทราบ
 ว่าเสนาบดี ปรีักษากน จะเชิญ เด็ดจชน ครอง ราช ส้มบด พระบาท
 ส้มเต๋จพระจอมเกล้าเจ้า อยู่หัว ได้ เคยทรง คึกษา ไหร่าคำสัตว์ ทรง
 เชอคำราพยากรณ์อยู่มาก ครั้นว่าถ้าวจะถวายราชสมบัติแก่พระองค์
 ขอใหถวายแก่เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ด้วย เพราะสมเด็จพระ
 อนุชาดองพระ ซาดา ดวเคษ ถึงฐานที่จะ ได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ถ้า
 ถวายราชสมบัติแก่พระองค์ เกรงจะเด็ดจอยู่ ไม่ได้เท่าใด เจ้าพระยา
 พระคลังกตงเรือ ไปเฝ้า เจ้าฟ้ากรม ขุนอิศเรศรัง สรรคท พระราชวงศ์เดิม
 ทูล ความ ตามทพระ บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า อยู่หัวทรง ปรารภน
 ให้ทรงทราบ ๒ ความทกล่าวนมา นเป็นมุตเหตุ ทพระบาท ส้มเต๋จ พระ
 จอมเกล้าเจ้า อยู่หัวทรงสถาปนาพระ มหาอุปราช ให้ทรงคึกก พิเศษเป็น
 พระเจ้าแผ่นดินที่สอง Second King ทรงพระนามว่า พระบาท
 ส้มเต๋จพระบนเกล้าเจ้าอยู่หัว เทียบเคียงอย่างสมเด็จพระเอกาทศรถ

-
๑. เป็นเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศในรัชกาล
 ที่ ๔
 ๒. เรื่องนี้ เจ้าพระยาภาณุวงศ์ผู้เล่าให้ฟัง ได้ยินเจ้าพระยาพระคลัง บิดา
 ของท่านทูลเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์

๒๖ ๕
ทรงรักษาดมเด็จพระนเรศวรมหาราช แต่เมื่อคน ทงหลาย ทราบ
๕
ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวจะ ได้ทรงรับราชสมบัติ ก็
๒๖ ๕
พากันย่นคิด ระวังความหวาดหวั่นสงบได้สนิท

๒๖ ๕
ครั้นถึงวันที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๕ พระบาทสมเด็จพระ
๒๖ ๕
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จสวรรคต พระราชวงศ์และเสนาบดีจึงประชุม
๒๖ ๕
กัน พร้อมด้วย พระราชาคณะผู้ใหญ่ ในสังฆมณฑล ปรีक्षाเห็น
๒๖ ๕
พร้อมกันว่าควรถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า
๒๖ ๕
มิ่งกุฎ ๑ กับเจ้าฟ้าจุฑามณี กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ทั้ง ๒ พระองค์
๒๖ ๕
จนรุ่งขึ้นจึงเชิญเสด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจากวัด
๒๖ ๕
บวรนิเวศน์ ๑ ให้เสด็จโดยกระบวนเรือมาขึ้นที่ท่าหน้าหักแพ ๑ (ซึ่ง
๒๖ ๕
ชานนามใหม่ในรัชกาลที่ ๕ ว่า “ท่าราชวรดิฐ”) รับเสด็จ
๒๖ ๕
ทรงพระราชนาแหเข้าพระราชวังหลวง ๒ ได้เสด็จฯ ไปยังพระมหา
๒๖ ๕
มณเฑียร ถวายนาถรงพระบรมศพสมเด็จพระเชษฐาธิราชแล้ว
๒๖ ๕
ไปประทับที่ ในพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เจ้านายและ
๒๖ ๕
เสนาบดีเข้าเฝ้ากราบทูลเชิญเสด็จผ่านพิภพ จึงตามผนวชเมื่อวันที่ ๒
๒๖ ๕
वेदा ๑ นาฬิกา นับเวลาทรงผนวชอยู่ ๒๗ พรรษา เมื่อตามผนวช
๒๖ ๕
แล้วเสด็จประทับอยู่ในพระอุโบสถนั้นคน ๓ แล้วเสด็จไปประทับ

๑. ที่เรียกว่า “ตึกหน้าหักแพ” เพราะเดิมตึกหน้าหักที่ริมท่าเสด็จลงเรือทำเป็นอย่าง
เรือนแพ ตึกนี้กลายทอดที่ชายเลนแล้วตั้งตึกหน้าหักนั้น

๒. ในรัชกาลที่ ๕ โปรดให้เรียกว่า “พระบรมมหาราชวัง” เป็นคู่กับ
“พระบรมราชวัง” อันเป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่
เมื่อล่วงรัชกาลที่ ๕ แล้วเลิกชื่อพระบรมราชวัง กลับเรียกว่า “พระราชวังบวรสถาน
มงคล” อย่างเดิม

พลับพลาซึ่งสร้างขึ้นในบริเวณโรงแสงค้น* จนถึงฤกษ์ ทำพระราช
พิธีบรมราชาภิเษกและ เสด็จพระราช มณเฑียร บรรยายพระราช
ประวัติเมื่อก่อนเสด็จด้วยราชขัตติยมาลยาภรณ์

เรื่องพระราชประวัติ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อเสวยราชย์แล้ว

พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๓๓

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ พระชนษาได้ ๔๗ ปี การที่ทรงสร้างสมพระบารมีมาในเวดาก่อนเสวยราชย์ ถ้าเอาระยะพระชนษาคงเป็นวินิจนัยประกอบรายการที่ปรากฏ ตอนพระชนษาก่อน ๒๐ ปีคงได้ทรงรับความอบรมพระจริยาและศึกษาวิชาความรู้ต่าง ๆ เช่น อักษรศาสตร์ ราชประเพณี และประวัติศาสตร์ เป็นต้น สำหรับพระราชกุมารชนสู่ศักดิ์ตามแบบโบราณครบทุกอย่าง แต่พระปรีชาญาณอันปรากฏในหนังสือต่าง ๆ ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์เมื่อเสวยราชย์แล้ว ดัดซึ่งเกินกว่าหลักสูตรการศึกษาของ พระราช กุมารมาก จึงเข้าใจว่าคงทรงศึกษาต่อมาใน สมัยเมื่อทรงผนวช จนทรง สามารถ รอบรู้ ถึงปานนั้นถึงตอนพระชนษา ระวัง ๒๐ จน ๓๐ ปีทรงศึกษาภาษามคธจนเชี่ยวชาญ เป็นเหตุให้ทรงรอบรู้พระไตรปิฎกหาผู้เสมอเหมือนมิได้ ช้อนถ้าหาตัวอย่างในพงศาวดารมาเปรียบเทียบ เคยมีพระเจ้าแผ่นดินในราชวงศ์พระร่วงพระองค์ ๑ พระนามเดิมว่า “พญาธิไทย” เมื่อเสวยราชย์ ณ กรุงสุโขทัยใช้พระนามว่า “พระมหา ธรรมราชา” (ที่ ๑)

ในพงศาวดารเหนือ เรียกว่า “พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก”^๑ เพราะปรากฏพระเกียรติว่าทรงเชี่ยวชาญพระไตรปิฎกหาผู้เสมอมิได้ในสมัยนั้น ได้ทรงแต่งหนังสือ “ไตรภูมิ” ไว้เรื่อง ๓ ยังมีฉบับที่จะพิสูจน์ได้ ในประเทศอันที่ใกล้เคียง มีพระเจ้าแผ่นดินมอญ อีกพระองค์ ๓ เมื่อครองกรุงหงสาวดีใช้พระนามว่า “พระเจ้ารามาชิต” แต่ในหนังสือพงศาวดารเรียกว่า “พระเจ้าธรรมเจดีย์” เพราะปรากฏพระเกียรติว่าเชี่ยวชาญพระไตรปิฎกไม่แพ้กัน เสมอเหมือน และหนังสือซึ่งพระเจ้าธรรมเจดีย์ทรงแต่งเรื่องประวัติพระพุทธศาสนาในเมืองมอญจารึกไว้ เรียกกันว่า “จารึกกัลยาณี” ยังปรากฏอยู่พอพิสูจน์ได้เหมือนกัน พิเคราะห์ความในหนังสือไตรภูมิ (พระร่วง) และในจารึกกัลยาณี เพื่อให้เห็นว่าพระเจ้าแผ่นดินทั้ง ๒ พระองค์นั้นแม้ทรงทราบพระไตรปิฎกมากก็จริง แต่ไม่ถึงสามารถจะวินิจฉัยผิดชอบในคัมภีร์อรรถกถาฎีกาได้เหมือน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดุจดแต่โบราณจารย์ว่าไว้อย่างไรก็ทรงถือแต่อย่างนั้น จึงผิดกัน ถึงตอนพระชนมหาราว ๓๒ จน ๔๐ ปีทรงจัดการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา และบางทีจะเป็นในตอนนั้นทรงตั้งข้าราชการความรู้ต่าง ๆ ของไทยเพิ่มเติมจนรอบรัดถึงถึงขั้นสูงสุด โบราณคดีก็เห็นจะทรงศึกษาในตอนนั้น เพราะได้เข้าไปเที่ยวตรวจตามหัวเมือง ได้พบศิลาจารึกและทอดพระเนตรโบราณวัตถุสถานต่าง ๆ อยู่เนือง ๆ ถึงตอนพระ

๑. ผู้แต่งหนังสือพงศาวดารเหนือ ถ้าตีพิมพ์ไปว่าเดิมครองเมืองเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. ๑๕๐๐ เหตุนั้นเดิมครองเมืองศรีสัชนาลัยเมื่อราว พ.ศ. ๑๕๐๐

ขุนขาวระหว่าง ๔๐ กับ ๔๗ ปีเริ่มทรงศึกษาภาษาอังกฤษกับทงวศาความ
รู้ต่าง ๆ ของฝรั่ง เคยเป็นบักจ๊ายให้เอาพระหฤทัย ได้สอดคล้องการ
บ้านเมืองที่เกี่ยวของกับต่างประเทศในตอนนั้น ถ้าว่าโดยย่อพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสร้าง สมพระบารมี สมบูรณ์ มา
แล้วตั้งแต่ก่อนด้วยราชย์ ชาติอย่างเดียวกันแต่มีได้เคยทรงบัญชา
การที่ฝึกเหมือนอย่างสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวใน ๓ รัชกาลแต่ก่อนมา
เพราะไม่มีโอกาส ถึงกระนั้นเมื่อเสด็จขึ้นด้วยราชย์ ก็ได้รับความ
นิยมนับถือของคนทั้งหลาย ว่าเป็นนักปราชญ์ทรงพระปรีชาญาณลึก
กับพระเจ้าแผ่นดินที่ปรากฏมาในพงศาวดารโดยมาก ขอนถึงบอกต
ชนหลังที่ไม่ทันได้เห็นพระองค์ ใครได้อ่านหนังสือพระราชนิพนธ์ของ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่นพระบรมราชาธิบายและ
พระบรมราชวินิจฉัยที่ รวบรวมพิมพ์ไว้ ก็จะเห็นว่า ในบรรดากิจ
การและเรื่องต่าง ๆ ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์นั้น ทรงรอบรู้ตถะเชิงเชอ
ได้ว่าในสมัยนั้นไม่มีผู้อื่นเสมอเหมือน นอกจากนั้นถ้าสังเกตในพระ
ราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะเห็นได้ค่อ
ไปถึงพระราชอัธยาศัยว่าไม่มีความประมาท เช่นจะทรงพระราชดำริ
กิจการอันโดยย่อมาอาศัยหลักฐาน และคิดถึงใจผู้อื่นเสมอ ขอนพ
เห็นได้ในพระราชบัญญัติ และประกาศ ดังการต่าง ๆ ทรงขแรงให้
คนทั้งหลายเข้าใจพระราชดำริและพระราชวินิจฉัยแจ่มแจ้งเป็นนิจ จึง
เป็นเหตุให้คนทั้งหลายไว้วางใจในพระคุณธรรมมาตั้งแต่แรกด้วยราชย์
จนตลอดรัชกาล

เวลาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จผ่านพยุ
 หน ภายในประเทศสยามบ้านเมืองเป็นปกติเรียบร้อย กว่าเมื่อเปิดบ
 รัชกาลก่อน ๆ ในกรุงรัตนโกสินทร์ เพราะคนทั้งหลายนิยมเป็นนา
 หนึ่งใจเดียวกันหมด แต่ทางภายนอกก็เหตเป็นข้อขัดข้อง ด้วยเมื่อ
 ใกล้เคียงรัชกาลที่ ๓ รัฐบาลอังกฤษให้มาขอทำหนังสือสัญญาใหม่
 แต่ข้างฝ่ายไทยไม่ยอมทำ เพราะเห็นว่าถ้าทำหนังสือสัญญาคำขอ
 ความต้องการปรารถนา จะเกิดความเสียหายในบ้านเมือง ทุ
 ข์อังกฤษจิตใจคับไป จึงระแวงกันอยู่ว่าอังกฤษจะกลับมาอีก และ
 คราวนี้จะมาหรือมาร้ายก็เป็นได้ทั้ง ๒ สถาน ก็ในเวลานั้นผู้ใหญ่ใน
 ราชการ มีสมเด็จพระยา ฯ ทั้ง ๒ องค์เป็นคน ยินยอมในทาง
 รัฐบาลโนบายอย่างครึ่งรัชกาลที่ ๓ อยู่โดยมาก ผู้ทมน ความเห็น
 เป็นชนด้นิยมใหม่เหมือนอย่าง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 น้อยคน ทხოแต่เพียงปรากฏแต่ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
 พระองค์ ๑ แต่เมื่อบรรดาภิเษกแล้วก็เอาพระองค์ ออกหาก ไม่
 เกี่ยวข้องกับการเมือง ด้วยเกรงจะเป็นแข่งพระบารมีพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คงมีแต่กรมหลวงวงศาธิราชสนิทพระองค์ ๑
 สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เมื่อเป็นเจ้า พระยาอาทิตย
 พระกตาใหม่องค์ ๑ กับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เป็นผู้ช่วยในการ
 ต่างประเทศคน ๓ ความเห็นในเรื่อง ทำหนังสือสัญญา จึงต่างกันเป็น
 ๒ อย่าง ข้างพวกส้นนิยมเก่าเห็นว่าถ้าของอังกฤษลดหย่อนผ่อนผันข้อความ
 ที่ปรารถนาตง อย่าให้ขัดกับประเพณีบ้านเมืองก็ควรทำ มิฉะนั้น

ก็ไม่ควร ยอมทำ หนังสือสัญญา เพราะยังเชื่อตามคำพวกฉันอยู่ว่า
องกฤษมีฤทธิ์เดชในท้องทะเล ฝ่ายพวกชนสมัยใหม่เห็นว่าโดย
วิธีทางตะวันออกจนเวลาเปลี่ยนแปลงด้วยฝรั่งมาอำนาจฉัน
เป็นประเทศใหญ่องกฤษยังบังคับได้ ไทยเป็นประเทศน้อยที่ไหนจะ
ยอมตามใจไทย อย่างไร ๆ ไทยก็ต้องทำหนังสือสัญญาใหม่กับ
องกฤษ ผิดกันแต่เวลาหรือเร็ว ถ้าไม่ยอมทำคงเกิดภัยอันตราย
แก่บ้านเมือง ในพวกสมัยใหม่คิดเห็นกันอย่างงงนงง แต่พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นการไกลกว่าผู้อื่น ทรงพระราช
ดำริว่า ทางที่จะให้ปลอดภัยมีทางเดียว แต่ต้องรับทำหนังสือสัญญา
โดยดีให้เกิดไม่ตรงจุดต่อกัน แลจะแข็งแรงกันจนสมควรให้ลดหย่อน
ผ่อนผันในข้อสัญญา อย่าให้เกิดขึ้นเหตุแก่บ้านเมือง ไซ้แต่เท่านั้น
ทรงพระราชดำริต่อไปว่า ประเทศหงหตาย ทางตะวันออก ต่อไป
ภายหน้า คงจะมี การเกี่ยวข้อง กับฝรั่ง มากขึ้น ทุกที ถ้าไม่เปลี่ยน
รัฐาภิบาล โนบาย ของ ประเทศ สยาม ให้ฝรั่ง นิยม ว่าไทย พยายาม
บำรุงบ้านเมืองให้เจริญ ตามอารยธรรม ก็อาจจะ ไม่ปลอดภัยได้มัน
คง คงทรงพระราชดำริเช่นว่ามาแต่ยังทรงผนวชอยู่ เพราะฉะนั้น
พอเสด็จ ผ่านพิภพ ดังแต่ก่อน ทำพิธี ราชภิเชก ก็ทรง แก่ไข ขนบ
ธรรมเนียมเก่า เริ่มด้วยดำรัสตั้งให้เลิกประเพณีเข้าเฝ้าด้วยเปล้าไม้
ไต้เสื่อ ให้เจ้านายและข้าราชการไต้เสื่อเข้าเฝ้าต่อไปเป็นนิจ การ
ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรัสให้ไต้เสื่อดังว่ามา คน
ในสมัยนั้นได้ฟังเล่าอาจจะเห็นชั้น ด้วยเข้าใจว่าเป็นการเล็ก ๆ น้อย ๆ

ขประศวไม่น่าจะยกชนกต่าง คอไปได้อ่านหนังสือจดหมายเหตุเก่า
 จึ่งเห็นว่าแม่เป็นการเพียงเท่านั้นก็ไม่ได้สำเร็จได้โดยง่าย ขอนปรากฏ
 อยู่ในหนังสือ เซอร์ จอน เบอริง ราชทูตอังกฤษแต่งเล่าเรื่องที่เข้ามา
 กรุงเทพฯ ๑ ภายหลังมาอีก ๓ ปี ว่าเมื่อไปหาสมเด็จพระยาฯ องค์
 ใหญ่ครั้งแรกจ้ะรับอย่างเต็มยศ เห็นสมเด็จพระยาฯ องค์ใหญ่
 แต่งดวงจับคาดเข็มขัดเพชร แต่ตัวเปล่าไม่ได้เสื้อ ความทักต่าง
 ดื้อให้เห็นคอไปว่า ขุนนางน้อยซึ่งเป็นบริวารอยู่ในทั้น ก็คงไม่
 ได้เสื้อเหมือนกนทงน เพราะถอกนว่าต้องได้เสื้อในเวลาเช้า
 เวลาอน ยังมี เสรีภาพ ที่จะรับแขก หรือ ไปไหน ตัวเปล่า ได้เหมือน อย่าง
 เดิม เพราะทางประเทศตะวันออก ไม่ใช่แต่ในประเทศสยาม
 ประเทศเดียว ถอกนมาแต่โบราณว่าต้องรักษาประเพณีมาแต่
 ก่อนมิให้เสื่อมทราม บ้านเมืองจึงอยู่เย็นเป็นสุข ขอนพงเห็นได้ใน
 หนังสือเก่า คำสั่งรเดิรณของพระเจ้าแผ่นดินมักกล่าววว่า “รักษา
 โบราณราชประเพณีนั้นคง” หรือ “ทรงประพฤติตามโบราณราช-
 ประเพณี” แม้จนในกตอน คำเทียบ เรื่องพระยัษฐยา ของสุนทรภู่
 ก็ยกเหตุวว่าเพราะพวกข้าเจ้าเมืองดำวดัก “คคจริตคคโบราณ”
 บ้านเมืองจึงเป็นอนตรา เมื่อคนทงหิตายเชือกอกนเช่นนั้น โดยมาก
 การ เปลี่ยนแปลง ขนบ ธรรมเนียม ที่เคย นิยมกันมา ช้า นานจึง เป็นการ
 ยาก เพราะฉะนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงคอย
 ทรงแก้ ไขขนบธรรมเนียมเก่าแต่เพียง ที่จะทำให้ ดำรงได้ เป็นอย่าง ๑
 โดยดำค แม้เรื่องที่โปรด ให้ได้เสื้อก็ยังได้กันแต่ในเวลาเช้า

เข้ามาจนคนสมัยเก่าหมดตัวไป พวกชนสมัยใหม่ชอบได้เลือกมากมาย
จน จึงได้ได้เลือกกันแพร่หลาย

เมื่อกองงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแก้ประเพณีเก่าออกอย่างหนึ่งในวันเสด็จออกมหา
สมาคมในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ด้วยพระราชทานบรมราชานุญาต
ให้พวกฝรั่งที่อยู่ในกรุงเทพฯ เข้าเฝ้าด้วย เรื่องนี้ในเวลานั้นไม่มีใคร
ใครเห็นเป็นการแปลกประหลาดนัก เพราะเป็นแต่มีฝรั่งสัก ๓๐ คน
เข้าไป ยืนเฝ้าอยู่ข้างหลังแถวทูลนางหมอบ แต่การนั้นผลมาก
(ถึงมาเป็นประโยชน์ ในการเมืองภายหลัง ดังจะเล่าในที่อื่นต่อไป)
เพราะ ฝรั่งเหล่านั้นพากันเขียนบอกข่าวออกไป ถึงนานาประเทศ ว่า
พระเจ้าแผ่นดินสยามพระองค์ใหม่ทรงเปลี่ยนขนบธรรมเนียมหันเข้าหา
จริยธรรมอย่างฝรั่ง ผิดกับพระเจ้าแผ่นดินพระองค์อื่น ๆ ทางตะวันออก
ออก ฝรั่งตามต่างประเทศพากันพิศวง เริ่มเกิดไม่ตรึกตรอง
ประเทศสยามผิดกว่าแต่ก่อน แม้ด้วยทรงเปลี่ยนแปลงประเพณีเดิม
เพียงเล็กน้อยเท่านั้น

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนแปลงประ-
เพณี เดิมตั้งแต่แรกด้วยราชย์ อีกเรื่องหนึ่ง ด้วยทรงทราบแต่ยัง
ทรงผนวชว่าในสมัยนั้นราษฎรถูกผู้มั่งอำนาจกดขี่ข่มเหงชุกชุม เรื่อง
นี้จริงราชประเพณีก็ มาแต่โบราณ อนุญาตให้บรรดาผู้มีความ
ทุกข์ร้อนถวายฎีกาขอพระเจ้าแผ่นดินได้ทูลทูลหาเดิมออกทั้งหมด แต่ผู้
ทูลถวายฎีกาตามแบบเก่าต้องเข้าไปตักทูลที่ ทมตบกรมวัง ให้พระ

เจ้าแผ่นดินทรงไต่ถามถึงกตองค์โปรด ฯ ให้มารับฎีกา จึงเรียก
 กันว่า “กตองค์โปรด” ครั้นนานมาผู้มาจากกตนิให้ราชฐ
 เข้าถึงกตองค์ถวายฎีกาว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัวเคยทรงปรารภในพระราชนิพนธ์แห่งหนึ่งว่า พระเจ้าแผ่นดิน
 เหมือนเป็นพระปราชญ์อยู่ในโบสถ์ ตมพระเนตรอยู่ก็ไม่เห็นอะไร
 พอเสด็จด้วยราชขบวนราชาภิเศกแล้ว ก็ทรงตั้งประเด็นเสด็จออก
 รับฎีการาชฐด้วยพระองค์เองทุกวันโกนเดือนละ ๔ ครั้ง เวลาเสด็จ
 ออกให้เจ้าพนักงานคัดตองวินิจฉัยเถร^๑ เป็นสัญญาให้ราชฐเข้า
 ถวายฎีกาได้เป็นนิจ ก็มผลเห็นประจักษ์ทันที ด้วยผู้มาจากกต
 ชื่นเหิงราชฐ เช่นดตุตถดาวหรือจับผู้คนจงจำตามอำเภอใจ ไม่มี
 ใครกล้าทำดังแต่ก่อน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 เห็นเป็นประโยชน์จึงโปรด ฯ ให้ประกาศขมายพระบรมราชานุญาต
 ค้อออกไปถึงผู้ไม่ดามารถจะมาถวายฎีกาได้เอง เช่นตกกตขงเบ
 ดัน ให้ฝากฎีกาให้ญาติพี่น้องหรือมตนายถวายต่างตัวได้ แต่ใน
 การทรมฎีกาของราชฐนั้น ถ้าปรากฏว่าใครเขาความเท็จมากراب
 ทดเพจะให้มตเสียหายโดยไม่มีมต ก็ให้ตงพระราชอาญาแก่ผู้
 ถวายฎีกาตามประเด็นเดิม บอังกณผู้ไม่มตมิให้เคตตรอน นอก
 จากเสด็จออกรับฎีกา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 เปเลี่ยนประเด็น พระเจ้าแผ่นดินทรงคิตคอกกับตวราชฐอกอย่าง
 หนึ่ง ด้วยคำรัสตังให้ตลกประเด็นโบราณ (อย่างเมืองจัน) ที่ห้าม

๑. กตองวินิจฉัยเถร เด็ดวน้อยอยู่ในพิพิธภัณฑสถาน

มิให้ราษฎรเข้าใกล้ชิดหนทางเมื่อเวลาเสด็จประพาส และบังคับให้
เปิดประตูหน้าต่างบ้านเรือนที่อยู่ทั้ง ๒ ข้างทาง โปรดฯ พระราชทาน
อนุญาตให้ราษฎรเข้ามาเฝ้าได้ใกล้หนทาง และให้เปิดประตูหน้าต่าง
ได้ตามชอบใจ หากเจ้าของบ้านเรือนมีประสงค์จะแต่งความ
เคารพ ก็ให้แต่งเครื่องบูชาที่หน้าบ้าน แล้วคอยเฝ้าอยู่ทศ
บูชาจน จึงเกิดประเพณีตั้งเครื่องบวชรับเสด็จเสนาบดีมา ทพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเปลี่ยนประเพณีเดิมในเรื่องรับ
ราษฎร และโปรดฯ อนุญาตให้ราษฎรเฝ้าเห็นได้สะดวกกว่าแต่ก่อน
ดังกล่าวนั้น ก็เป็นเหตุให้ราษฎรพากันนิยมในพระคุณของพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแพร่หลายอีกอย่างหนึ่ง

นอกจากเรื่องที่เล่ามาเป็นอุทาหรณ์ พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมเดิมและทรง
สถาปนาการต่าง ๆ ขึ้นเป็นแบบแผนในรัชกาลที่ ๔ อีกหลายอย่าง
ถ้าพิจารณาเป็นรายเรื่องหนึ่งตอนจะยืดยาวนัก จึงจะรวมความถ
ตามประเภทของการที่ทรงจัด โดยประสงค์จะให้เห็นเหตุและผล
ของการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจัดขึ้นเป็นสำคัญ
ถ้าคงเป็นปัญหาอย่างที่เราเรียกในตำนานหนึ่ง ชื่อว่า เป็น
“คำกล่าวนั้น” ถ้ามองว่าเพราะเหตุใด พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวจึงโปรดเปลี่ยนขนบธรรมเนียมต่าง ๆ อธิบายข้อเมื่อพิจารณา
ดูเห็นว่าเป็นด้วยเหตุ ๒ อย่าง อย่าง ๑ ดังได้กล่าวมาแล้วว่า
เพราะทรงตระหนักพระราชหฤทัยว่า รัชกาลของพระองค์ประจวบ

เวลาโลกย วิสัยทาง ๕ ควันออกัน เปด้นแปดง ด้วยฝรัง มาม อำนาจจน
 จะต้องเปด้นรัฐาภิปาดโนบายหันเข้าหาจริยธรรมอย่างฝรัง บ้าน
 เมืองจึงจะพ้นภัยอันตราย แต่การต่าง ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระจอม
 เกศาเจ้าอยู่หัวทรงจัดนั้น ที่ไม่เกี่ยวกับจริยธรรมของฝรัง แต่เป็น
 การสำคัญใน ขนบธรรมเนียมไทย ก็น่ามาก เห็นได้ว่า มเหตุนอก
 และเหตุนั้น เกิดแต่ พระอุปนิสัยดี ของพระบาท สมเด็จพระจอมเกศาเจ้า
 อยู่หัวโปรด ฯ ทำการให้ถูกต้องเป็นแก่นสาร ไม่ทรงนิยม ทำตาม
 คติที่ลอกกัน ว่าเคย ทำมา แต่โบราณ อย่างไร ต้องทำ อย่างนั้น จึงจะเป็น
 การ “รักษาราชประเพณี” เพราะเมื่อพระองค์ทรงผนวชได้มีโอกาส
 พิจารณา คำหรับ คำว่าต่าง ๆ มาก ทั้งทางฝ่าย พุทธศาสตร์ และราช-
 ศาสตร์ เห็นประเพณีต่าง ๆ ที่ทำกันมาผิดหลักเดิมหรือยังบกพร่องมี
 อยู่มาก จึงทรงพยายามแก้ไขให้เป็นแก่นสาร ไซ้จะโปรดเปด้น
 แปดงอะไร ๆ ให้เป็นอย่างใหม่ไปทั้งนั้นหาไม่ได้ พระอุปนิสัยเช่น
 งามพึงเห็นได้แต่ในพระราชประวัติตอนทรงผนวช พอทรงสอบสวน
 พระ ใครมีฎก ทราบว่า พระสงฆ์ ไทยปฏิบัติพระวินัย เกดอน คลาดจาก
 พระพุทธานุญาตมากนัก ก็ทรงพยายามแก้ไขให้เป็น แก่นสารดังเดา
 เรืองมาแล้ว ในตอนก่อน ครั้นเสด็จเสวยราชย์ ทรงพิจารณา เห็น
 ขนบธรรมเนียม อันใดเกดอนคลาดเค้ามุต หรือว่ายังบกพร่อง ก็ทรง
 พระราชดำริแก้ไขให้ตรงเป็นลำดับมา จนตลอดรัชกาล สมัยเปด้น
 แปดงธรรมเนียมของประเทศสยาม จึงกำหนดในพงศาวดารว่าเกด
 แต่ในรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา

แต่เนจะกัถ้าว อธิบาย ทพระบาท ด้มเด็จ พระจอมเกด้า เจาอยู่หัว
ทรงแก้ชนบธรรมเนียมตามประเภทต่าง ๆ ค่อไป

การศาสนา

ในตอนท่ ๒ ของหนังสือนี้ ได้เต้ามาแล้วถึงเรื่องทพระบาท
ด้มเด็จพระจอมเกด้าเจ้าอยู่หัวทรงพน พระพุทศำณนา และทรงคัง
นิกายพระสงฆ์ธรรมยุติกา และท่ดัดเมือพระบาทด้มเด็จพระนังเกด้า
เจ้าอยู่หัวประศวรทรงทกทวงเนองค่อการเมอง พระบาทด้มเด็จพระ
จอม เกด้าเจ้าอยู่ หัวจ้ง ดำรัสสั่ง ให้พระสงฆ์ ธรรม ยุติกากลับ ห้มคตม
อย่าง พระมหา นิกายมาจนันธ รัช กาดท่ ๓ ได้ย็นว่าใน ครัง นั้นพระ
เถระธรรมยุติกายารูป มด้มเด็จพระวณรัต (ทบ) เมอยังเป็นทพระ
อริยมุนีเป็นคน ไม่ทำคาม รบสังกม ครันถึง รัชกาดท่ ๔ พระเถระ
ธรรมยุติกาทงปวง เขาชอกนยณฎกาค่อเต้นาบทขอให้นาคความกราบ
ทลว่า ทคอง ถูกบ้งคับขันใจ ให้ครองผ้าตาม แบบอย่าง ซึงไม่ เลื่อมใส
มความเคอครอน ขอพระราชทานพระบรม ราชานุญาต ให้พระสงฆ์
ธรรมยุติกากลับครองแหวกเหมือนอย่างเดิม ก็เกิดความลำบากพระ
ราชหฤทัยแก่พระบาทด้มเด็จพระจอมเกด้าเจ้าอยู่หัว เพราะจะดำรัส
ให้ห้มผ้าอย่างพระมหานิกายค่อไป ก็ผิดกับคดซึ่งพระองค์เองได้ทรง
ตัง ทงจะทำให้พระสงฆ์ธรรมยุติกายรู้ต้งเคอครอนหนักขน ถ้าหาก
กลับครองแหวกตามอำเภोजะทรงทำอย่างไรก็ยากอยู่ แต่จะพระ
ราชทานพระบรมราชานุญาตเต้า ก็ผิดกับทใดทุรับไว้ค่อพระบาท

ดมเด็จพระนางเจ้าเจ้ายุคลี เสด็จมาทางที่ จะรับความลำบาก
 นั้นได้ ด้วยฐานะของพระองค์ เมื่อก่อนเสวยราชย์เป็นแต่สมณคณา
 จารีย์ เมื่อทรงรับฎีกาของพระมหาเถระ ฐานะของพระองค์เป็น
 พระราชามหากษัตริย์ จึงพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยว่าการ
 ปฏิบัติพระธรรมวินัยเป็นกิจของพระดังผู้ปฏิบัติ มิใช่ราชกิจของ
 พระเจ้าแผ่นดินที่จะทรงสั่งให้ทำประการใด เมื่อพระบรมราชวินิจฉัย
 เช่นนั้น พระสงฆ์ธรรมยุติกากลับมาห่มแหงตามเดิม แต่
 เรื่องที่เกี่ยวกับพระสงฆ์ธรรมยุติกายังมีข้ออรรถข้อคถาอีก ด้วยเมื่อใน
 รัชกาลที่ ๓ คนที่เลื่อมใสศรัทธาธรรมยุติกากลับมาเปิดเผยกัน ที่
 เลื่อมใสแต่ไม่กล้าแสดง โดยเปิดเผย เพราะเกรงจะไม่พอพระราช
 หฤทัยในพระบาทสมเด็จพระนางเจ้าเจ้ายุคลี ที่ไม่เลื่อมใสกัน
 ตั้งแต่เปลี่ยนรัชกาลใหม่ทรงตั้งเกณฑ์ขึ้นมีคนแสดง ความเลื่อมใสในคิ
 ธรรมยุติกามาก จนรวดเร็ว เป็นเหตุให้ทรงพระราโชบาย
 กว้างขวางออกไป ทรงพระราชดำริว่าถ้าทรงชวนชวนเผยแผ่ภิกษา
 สงฆ์ธรรมยุติกาก็แพร่หลายด้วยพระราชานุภาพจะเกิดโทษแก่บ้านเมือง
 มากกว่าเป็นคุณ เพราะจะทำให้พุทธบริษัททั้งพระและคฤหัสถ์
 หนึ่งถือคติกันเถียงกัน และพระมหานิกายก็จะพากันหวาดหวั่นว่า
 จะถูกบังคับให้แปลงเป็นธรรมยุติ เหมือนเช่นพระบาทสมเด็จพระนาง
 เจ้าเจ้ายุคลีทรงพระวิตก และที่สงฆ์ธรรมยุติกาก็ถามจำนวน
 มากนัก การปฏิบัติพระธรรมวินัยก็อาจจะเสื่อมทรามลงเพราะเหตุที่
 กล่าวมา จึงโปรดฯ ให้พระสงฆ์ธรรมยุติกากลับมาอยู่ในคณะกลาง

ตามเดิม มิได้แยกย้ายเป็นคนหนึ่งต่างหาก และดำรงสั่งในราชการ
ให้ถือว่าพระสงฆ์ ๒ นิกายนั้นเป็นอย่างเดียวกัน เป็นต้นว่าในการ
พิธีพระสงฆ์ให้หมั่นตรวมนกทั้ง ๒ นิกาย การที่ทรงตั้งพระราช
คณะเลือกแต่ด้วยพรรษาอายุและคุณธรรม ไม่ถือว่าจะเป็นนิกาย
ไหนเป็นประมาณ ใช้แต่เท่านั้น ทางฝ่ายฆราวาสสักใดคนหนึ่งไม่
ใช้พระราชวงศ์ เคยบวชเรียนในนิกายไหนก็ควรตั้งขอให้คงอย่างเดิม
แต่การ ฟ้น พระ ศำสนักไม่ ทรงทอดทิ้ง เป็นแต่เปลี่ยน พระ บรมราชา
บายมาเป็นทางสืมาคมกับพระราช คณะมหานิกาย เป็นต้นว่าพระ
ราชทานพระบรมราชานุญาต ให้ทูลถามอธิบายพระ ธรรมวินัยที่ใครจะ
ทราบหรือสงสัยได้ตามประสงค์ และทรงขแรงพระบรมวินิจฉัย
พระราชทานโดยมิได้รังเกียจ พระบรมราชาบายเช่นว่านี้ผลทำให้
พระสงฆ์มหานิกายแก้ไขวัตรปฏิบัติของตนเป็นลำดับมา และการตั้ง
มณฑล ก็ได้ แยกไว้ ตลอด รัชกาลที่ ๔ ด้วยพระสงฆ์ พวกนี้เดิม
ใส่ในพระปรีชาญาณทั่วไปทั้ง ๒ นิกาย

พระราชปฏิบัตของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเนื่อง
ด้วยคำสอนยังมีต่อไปถึงคำสอนอื่น ๆ อีก แต่ก่อนนอกจากพระสงฆ์
กับพราหมณ์ นักบวชในคำสอนอื่นเช่นคำสอนคริสต์คงกิด หรือ
คำสอนอิสลามกิด แม้จนพระญวนทล่อพระพุทธศาสนามหายาน
กิด หาได้รับความยกย่องอย่างใดไม่ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวช ได้ทรงสืมาคมกับพวกบาทหลวงและพวก
มิชชันนารีอเมริกันเนื่องในการทรงศึกษาภาษาฝรั่ง และทรงสืมาคม

กับพระญวนด้วยใคร่จะทรงทราบคัมภีรญาณ คุณเคยอยู่แต่เมื่อ
 แล้ว ราชย์แล้ว ก็ทรงรักษามิตรภาพสืบต่อมาด้วยทรงยกย่องและ
 พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ต่าง ๆ ยกเป็นอนุหาทรณตั้งเช่น
 เมื่อถึงพระราชปาดกวดคงมรณภาพ ไปรด ๆ พระราชทานเครื่องแห
 คัพเหมือนอย่างขุนนาง และพระราชทานที่ดิน ให้สร้างวัดโปรเตส
 ตนต์ กับทรงสร้างวัดญวนด้วย การที่ทรงอุปการะดังกล่าวมานี้
 เป็นเหตุให้พวกบาดหลวงและมิชชันนารีอเมริกัน เข้ารับช่วยราช-
 การต่าง ๆ ตามพระราชประสงค์ และยังยกย่องพระเดชพระคุณ
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนอยู่จนทุกวันนี้ พวกญวนก็
 เริ่มได้ทำพิธีงัดเต็กในงานหลวง เมื่อรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา ส่วน
 พวกถือศาสนาอิสลามนั้น พวกถือตติหะเซยะ (พวกเจ้าเซน) ได้รับ
 พระบรมราชานุญาตให้เป็นประเพณีมาแต่รัชกาลก่อน ๆ แล้ว
 ก็ไปรด ๆ พระราชทานตามเคย แต่พวกตติหะเซยะนั้นเป็นคนหลายชาติ
 หลายภาษา แยกย้ายกันอยู่ตามตำบลต่าง ๆ มีผู้เหว้าและนักบวช
 ชาติของตนเอง เข้ากับพลเมืองเป็นปกติอยู่แล้ว จึงไม่มกจกจะ
 ต้องพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ผิดกับแต่ก่อนประการใด

๑. ที่วัดโปรเตสตันต์ซึ่งพระราชทาน อยู่ริมอุ้งบางกอกถึงรัชกาลที่ ๕ วัดนั้นเล็กไป
 พระราชทานที่ใหม่ให้สร้างวัด Christ Church ที่ยังปรากฏอยู่บัดนี้ วัดญวนนั้นสร้าง
 ถ้างมาสำเร็จในรัชกาลที่ ๕ จึงพระราชทานนามว่า วัดอุภัยราชบำรุง อยู่ริมถนนเจริญ-
 อรุณที่ตลาดน้อย

การพิธีสำหรับบ้านเมือง

การพิธีต่าง ๆ ที่ทำเป็นประเพณีของประเทศสยามนี้ แต่เดิม
มาถือเป็นพิธีในทางธรรมเนียมปฏิบัติ ทำตามคติพระพุทธศาสนา ถ้าเป็น
พิธีในทางโลก ทำตามคติโดยคำดำรัสของพราหมณ์ จึงเกิดคำพูดว่า
“พุทธกับไสยาศย์กัน” มาแต่โบราณ ถ้าทำพิธีตามพระพุทธศาสนา
เช่นบวชนาคเป็นคน เรียกว่าพิธีสงฆ์ พราหมณ์ไม่เข้าไปเกี่ยวข้อง
ถ้าทำพิธีโดยคำดำรัส เช่นยกทัพรบศึกเบียดเบียน เรียกว่าพิธีพราหมณ์
พระสงฆ์ไม่เข้าไปเกี่ยวข้อง จำเนียรกาลนานมาเมื่อความเสื่อมได้
ในพระพุทธศาสนาเจริญขึ้น ผู้ทำพิธีปรารภนาถวิธินี้คงคิดตามคติพระ
พุทธศาสนายวชน ก็นึกคิดอ่านใหม่พิธีสงฆ์ด้วยกนกกับพิธีพราหมณ์
จะยกตัวอย่าง เช่นพิธีบรมราชาภิเษก พระเจ้าแผ่นดิน เดิมเป็นแต่
พิธีพราหมณ์ ภายหลังมาใหม่พิธีสงฆ์เพิ่มเข้าในด้านการ “เจตนิ
(คือเจตจำนง)” พระราชมนเฑียร” จึงเกิดการพิธีซึ่งทางพิธีสงฆ์
และพิธีพราหมณ์ด้วยกนหลายพิธี แต่ทว่าแยกกันอยู่อย่างเดิมยังมามาก
ถึงรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราช
ดำริว่าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ หมกตม พราหมณ์ ททรวง พระเวทเสีย
แล้ว ยิ่งเหลือแต่เข็ดด้ายที่สืบต่อกันมาโดยกำเนิด แม้จะหาผู้ใดเข้าใจ
ใจความในคัมภีร์พระเวทก็ไม่ได้ ด้วยไม่มีใครได้เรียนภาษาสันสกฤต
การทำพิธีพราหมณ์เป็นแต่ทำตามเคย ไม่เป็นแก่นสารเหมือนเช่น
เดิม แต่จะเด็กเล็กไม่ควร เพราะเป็น พิธีสำหรับ บ้านเมือง และราช
ประเพณีมาช้านาน จึงทรงแก้ไขระเบียบพิธีพราหมณ์ซึ่งเคยทำมาแต่

โดยดำพรงเช่นพระแรกนาเป็นคนใหม่พรงซึ่งด้วยทกพรทดำคณุนน
คอรทรงแกระเบบพรงอนาพพณนถึคยาซึ่งเบนพรงซึ่งกับพราหมณ
ทาดวยกันมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาพรงซึ่งมีสวดมนตเชยงพระโ
เบนสวดซึ่งมกคตกอนแล้วทาพรงพราหมณเอนองการแข่งนาตำบาน
และชบพระแต่งค่อไปชำระราชการกระทำคยคตอนาคอหนาพรงซึ่ง
ทในวพรงศรีรัตนคำศคดารามแล้วเข้าไปเฝ้าถวายบังคมพระเจ
อยหอกในทชพระโองพระบาทสมเด็จพระจอมเกดเจ้าอยหัวทง
แก่ประเพณคมแล้วออกไปประทับเบนประธานให้ชำระการค
นากะทำด้วยและถวยบังคมทพรงโปลกคพรงศรีรัตนคำศคดาราม
และพระองคองกะด้วยนาพพพพณนถึคยาทรงปฏิญาณความช
ตรงของชำระราชการทงปวงด้วยระเบียบการพระราชพชบรมราช
ภษกทงแกไขให้เบนพรงซึ่งเบนพณคทาคามพรงพราหมณค
ตั้งมรภษกทงวบพรงราชยานาจักรและวบเครวของราชภคภณท
เบนดำคณนการพรงสำหรับบานเมองจงเบนการทพรงบาทสมเด็จพระ
จอมเกดเจ้าอยหัวไททงแกไขให้เบนแก่นตำรจนอกประเภททง
ตั้งพรงนนามา

พ๊ทำพระราชนิพนธ์พระราชนิพนธ์พระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว เริมทรงแก้ไขพระราชนิพนธ์ด้วยพระหัตถ์
ทรงพระราชนิพนธ์ในกาณน เอมต้นแต่ทรงตั้งแบบเรียกพระนามพระ

เจ้าแผ่นดินในรัชกาลก่อน อธิบายขึ้น ตาม ประเพณีโบราณ
 พระนามพระเจ้าแผ่นดินที่จารึก สัฟรณ บัญชีถวาย เมื่อราชาภิเษกมักใช้
 พระนามเดียวกันคือ ๆ มาด้วยถือว่าเป็นสวัสดิมงคล คนทั้งหลายจึง
 ไม่เรียกพระนามตามท้าวทักทวน เรียกพระเจ้าแผ่นดินที่เสวยราชย์อยู่
 แต่ว่า “ขุนหลวง” หรือ “พระพุทธเจ้าอยู่หัว” หรือ “พระเจ้าอยู่หัว
 ในพระบรมโกศ” แต่เมื่อมีจำนวนพระเจ้าแผ่นดินที่ล่วงไปแล้วมาก
 ขึ้น ก็เรียกพระนามตามพอใจสมควรกันต่าง ๆ เอาพระนามเมื่อก่อน
 เสวยราชย์มาเรียกเช่น “สมเด็จพระเพทราชา” บ้าง เรียกตามพระ
 อธิษฐานเช่น “พระเจ้าเสือ” หมายความว่าครุฑบ้าง เรียกตามท
 ะหนักเช่นว่า “พระเจ้าท้ายสระ” เพราะประทับอยู่พระราชมนต์ท้าย
 ท้ายสระบ้าง เป็นอย่างมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ถึงสมัยกรุงรัตน
 โกสินทร์นี้ คงแต่รัชกาลที่ ๓ มาจนตลอดรัชกาลที่ ๓ จารึกพระ
 นามในพระสุพรรณบัฏว่า “สมเด็จพระบรมราชาธิราชวรมหาธิบดี”
 เหมือนกันทุกพระองค์ เมื่อรัชกาลที่ ๒ คนทั้งหลายเรียกรัชกาล
 ที่ ๓ ว่า “แผ่นดินสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง” ครั้นมาถึงรัชกาลที่ ๓
 มีพระเจ้าแผ่นดินที่ล่วงแล้วเป็น ๒ พระองค์ คนทั้งหลายจึงมักเรียก
 รัชกาลที่ ๓ ว่า “แผ่นดินคน” เรียกรัชกาลที่ ๒ ว่า “แผ่นดิน
 กวาง” พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรังเกียจว่าเป็น
 อปมงคล เพราะมีคนมากดองกตองมลาย รัชกาลของพระองค์จะ
 เหมือนเป็นสัตว์ตาย จึงทรงบัญญัติให้เรียก ๒ รัชกาลก่อนตามนาม
 พระพุทธรูปซึ่งทรงสร้างอุทิศถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรง ๒ พระองค์

ชนชั้นสูงของเจ้านายต่างกรมอย่าง ๑ ทรงสถาปนายศ “สมเด็จพระเจ้าพระยา” เข้าในทำเนียบให้เป็นชนชั้นสูงที่สุดในขุนนางอย่าง ๑ ทรง
 สถาปนายศเจ้าประเทศราชอย่าง ๑ และทรงสถาปนายศดรรชนี
 บรรดาศักดิ์ชั้น “เจ้าคุณ” เข้าในทำเนียบอีกอย่าง ๑ การที่ทรง
 สถาปนายศต่าง ๆ ทักถว้ยาวนาน มีอธิบายยศจักรัณเฑียรเจ้าพระยา ก่อน
 แต่โบราณยศขุนนางชั้นสูง จัดเป็นเพียงเจ้าพระยา ตามทำเนียบ
 ศักดินาข้าราชการในกรมเจ้าพระยาแต่ ๓ คน คือ เจ้าพระยามหา
 อปราชัยเป็นชนพิเศษคน ๑ รองลงมาถึงอัครมหาเสนาบดี ๒ คน คือ
 เจ้าพระยาจักรี ที่สมุหนายกเป็นหัวหน้าฝ่ายพลเรือนคน ๑ กับเจ้า
 พระยามหาเสนา ที่สมุหพระกลาโหมเป็นหัวหน้าฝ่ายทหารคน ๑ ยศ
 สมเด็จพระเจ้าพระยาหาหมัในกฎหมายไม่ มีแต่เรียกในหนังสือพงศาวดาร
 เช่น “สมเด็จพระเจ้าพระยามหาจักรีศรี” และในพงศาวดารรัชกาล
 ที่ ๓ มีว่า พระอุปราชศรีเจ้าพระยาพลเทพเดิมให้เป็น “สมเด็จพระเจ้าพระยา” (ฉะฉาน) ในพงศาวดารรัชกาลที่ ๒ ว่าพระบาท
 สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงตั้งเจ้าพระยามหาเสนา (ปั้น)
 ที่สมุหพระกลาโหมเป็นเจ้าพระยาอภัยราชา ไปรับราชการฉะฉาน คือ
 ก.ปั้นทำนองเดียวกับ ท้าวคงพระยาพลเทพ เป็นเจ้าพระยาในรัชกาล
 ที่ ๓ และมีปรากฏในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาอีกอย่างหนึ่งว่า เมื่อ
 เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ ถึงแก่อสัญกรรม พระเจ้าบรมโกศ
 โปรดฯ ให้เรียกศพว่า “พระศพ” อย่างเจ้า (ตามคำพ้องผู้ใหญ่
 ในสกุลถึงเหตุนี้ก็เห็นว่า ศพเจ้าพระยาอภัยราชา (ปั้น) ได้พระ

ราชทานเกียรติยศอย่างเจ้า) พิจารณาความทุกข์ลำบากเห็นว่าสมควร
เจ้าพระยาฯ เติมจะเป็นเศกาท เรียกกน คชเจ้าพระยาคนโต
ความชอบพิเศษ ไต่เถอนยศตั้งจนกว่าเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี
เทียบเท่าเจ้าพระยามหาอุปราชในกฎหมาย อันมียศบาง อย่าง เหมือน
กับเจ้า ก็เรียกกันว่าสมเด็จพระยา ๆ หาใช้ยศในกฎหมายไม่
ถึงรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงพณ
บาเหน็จเจ้าพระยาพระคลังฯ ซึ่งเป็น อัครมหาเสนาบดี อยู่แล้ว จึง
โปรดฯ ให้เป็นสมเด็จเจ้าพระยา และทรงบัญญัติยศสมเด็จพระ
พระยาฯ ในกฎหมายเป็นชั้นสูงสุด ในยศขุนนางแต่นั้นมา บางท
จะเนื่องมาจากทรงตั้งสมเด็จพระยาฯ เอง ทรงพระราชดำริ
ต่อไปถึงยศเจ้านายต่างกรม ซึ่งตามแบบโบราณมียศ "กรมพระ"
เป็นชั้นสูงสุด จึงทรงเพิ่มยศ "กรมสมเด็จพระ" นอกชั้นหนึ่ง สำหรับ
ทรงตั้งพระบรมวงศ์ ซึ่งมีความชอบเป็นพิเศษ นับเป็นชั้นสูงสุด
ในยศเจ้านายต่างกรมแต่นั้นมา ททรงแก้ไขระเบียบยศเจ้าประเทศ
ราชขึ้น แลเดิมมีบรรดาศักดิ์ในกรุงฯ ๗ ยกยศประเทศราชเป็นเจ้า
แต่เมืองเวียงจันทร์กับเมืองหลวงพระบาง เพราะสืบสายมาแต่พระ
เจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตแต่โบราณ ส่วนประเทศราช ในมณฑลพายัพ
ยังให้ยศแต่เป็น "พระยา" เพราะเพิ่งตั้งเป็นประเทศราชขึ้นใหม่
ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ คือเจ้าเมืองคนโตมีความชอบมากจึง
ทรงตั้งให้เป็น "พระเจ้า" เฉพาะตัว เช่นพระเจ้าเชียงใหม่ลาวจระ
ไนรัชกาลที่ ๓ พระเจ้านครลำปางดอง ทิพและพระเจ้านครลำพูน

บุญมาในรัชกาลที่ ๒ แต่ชาวเมืองประเทศราชเหล่านั้นเองตลอด
ไปจนประเทศราชที่ชนกับพม่า เช่นเมือง เชียงตุงเป็นต้นนับ ถอดอาเป็น
เจ้า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่าสัก
เจ้าเจ็ดคนที่ได้ครองเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองนครตา
กบทั้งสี่คนเจ้าเมืองน่าน ได้มีความสามัคคีตั้งขึ้นมา ที่ใหม่ยศเป็น
แต่เพียงพระยา ค่ำกว่าพวกที่ครองเมืองหลวงพระบางและประเทศ
ราชชนพม่าหาสมควรไม่ จึงทรงสถาปนาให้ยศโดยปกติเป็นเจ้า
ตามความชอบพิเศษเลื่อนขึ้นเป็น พระเจ้า เป็นระเบียบสืบมา

การตั้งกรมเจ้านายและตั้งขุนนางที่ทรงแก้ไขระเบียบใหม่
ประเพณีเดิมการตั้งกรมหรือเลื่อนกรมเจ้านาย นอกจากอุปราช
ภิเชกมหาอุปราช พระเจ้าแผ่นดินเป็นแต่ พระราชดำริตั้งแต่
แต่ก่อน ไม่ได้ทรงเกี่ยวกับ การพิธี พระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวได้เข้าไป ในการพิธีตั้งเจ้านายที่รับกรม ทรงรณ
จากพระมหาดังพระราชทานอย่างอภิเชก และทรงเจิมเจ้านาย ให้
เป็นธรรมเนียมแล้วพระราชทานพระสุพรรณบัฏเอง และเมื่อก่อน
พระราชทานพระสุพรรณบัฏให้อำตักษณ์อ่านประกาศพระเกียรติคุณ
ของเจ้านายพระองค์นั้นอันเป็นเหตุให้ได้รับกรมให้ปรากฏด้วย

การตั้งขุนนางผู้ใหญ่ถ้าเป็นชนชั้นถึงสมเด็จพระยา ก็แต่งตั้ง
ไปพระราชทาน พระสุพรรณบัฏ ทำนองเดียวกับตั้งกรมเจ้านาย ถ้าชน
รongsมาเพียงชนเจ้า พระยาที่พระราชทานในท้องพระโรง และมี
การอ่านประกาศเกียรติคุณเพิ่มชนด้วย การตั้งขุนนางชั้นสามัญ

แต่ก่อนมาเป็นแค่กรรมวงผู้รับ ดั่งมีหมายบอก ตัวเองและบอกไปตาม
กระทรวงทบวงการต่าง ๆ ว่าทรงตั้งคนนั้นเป็นทนายแล้ว
กัน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริให้
ตั้งนายตรึงพระราชหัตถ์เดชาปรมาภิไธย และประทับพระราช
ตัญจนเป็นสำคัญ และให้รับตั้งนายตรึงต่อพระหัตถ์เป็นประเพณี
สืบมา

อนึ่งยศของ ต่ตรึง บรรดาศักดิ์ชั้น “เจ้าคุณ” แต่ก่อนก็เป็น
คำเรียกกัน มักเรียกท่านผู้ใหญ่ในราชสำนัก หรือท่านางที่เบียด
หัวหน้า และเรียกเจ้าจอมมารดาของเจ้านายต่างกรมผู้ใหญ่ แล้ว
แต่ใครจะเรียก ๆ กันฟังเผื่อไม่ เป็นแบบแผน พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงบัญญัติให้ยศ “เจ้าคุณ” เป็นยศในกฎหมาย
สำหรับพระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งเป็นแบบแผนสืบมา

แก่พระราชนก

การที่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแก้ไขขนบ
ธรรมเนียมในประเภทซึ่งเรียกในกฎหมายว่า “พระราชนก” คือ
ระเบียบเวลาที่พระเจ้าแผ่นดินทรงปฏิบัติพระราชกิจต่าง ๆ ก็เป็น
การสำคัญอย่างหนึ่งซึ่งเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองมาก ตาม
ราชประเพณีแต่โบราณมา พระเจ้าแผ่นดินย่อมทรงประพฤติพระ
ราชกิจต่าง ๆ เป็นระเบียบและตามกำหนดเวลาแน่นอนเสมอ เช่น
เสด็จออกขุนนางวันละ ๓ ครั้ง คือเวลาเช้า ๑๐ นาฬิกาเสด็จออก

พากษาคติ เวลาบ่าย ๑๔ นาฬิกาเสด็จออกทเฝ้าฯ ใหญ่ฐาน เวลา
 ๑๖ นาฬิกาเสด็จออกว่าราชการแผ่นดิน เป็นคน พระราชกิจ
 อย่างอื่น กิจเขา ระเบียบทรง ประพฤติโดย มีกำหนด เวลา เป็น ท่านอง
 เที่ยงกัน ข้าราชการผู้หนึ่งในราชกิจอย่างใด ก็เข้าเฝ้าเห็นตาม
 กำหนดเวลา ทรงปฏิบัติ ราชกิจ อย่างนั้น เสมอไม่ต้อง ระหยาบ เห็น
 ธรรมดาแก่ การงาน จึงใช้เป็น คำราชราช ประเพณี ดับมา ช้านาน แต่
 ระเบียบ พระราชานุกินนี้ ถ้าหริบแต่ เวลาเสด็จ ประทับ อยู่ในพระ
 นครราชธานี การที่จะเสด็จไปยังหัวเมืองไม่มีในคำรา แต่ก่อน
 มาการเสด็จไป หัวเมือง จึงแต่แต่ พระราช อัญมณด้วย พระองค์ครอง
 พระเจ้าแผ่นดิน ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ดวง รัชกาลที่ ๓
 ไม่นัก ท้องเสด็จไปทำ ศักดิ์สงคราม พระเจ้าอยู่หัวทรง ๒ รัชกาล
 ค่อนมากประทับอยู่แต่ในพระราชวังเป็นพหุ เป็นเหตุให้ทรงห่างเหิน
 กับราษฎร และมิได้ทอด พระเนตรเห็น การที่ขึ้นไปตาม หัวเมือง
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นว่า พระ-
 ราชานุกิจอย่าง รัชกาลก่อนยังบกพร่องเป็นข้อสำคัญ พอด้วยราชย์
 ก็ทรงแก้ไข คงไว้แต่ ที่เป็น แก่นสาร เช่น เสด็จ ออก วันละ ๓
 ครั้งเป็นคน พระราชกิจ ที่ไม่ เป็นการ สำคัญ เช่น เสด็จลง ทรงบาตร
 และทรง ประเคน เติงพระ ทกกัน ดัง เคย มี มาใน รัชกาล ก่อน โปรดฯ
 ให้เจ้า นาย ทำแทน พระองค์ เสด็จไป ใช้ใน พระ ราชกิจ ที่เพิ่ม
 ขึ้นใหม่ เช่น เสด็จออกรับผู้กราบทูล และเสด็จ ประพาส พระนคร
 ให้ราษฎรได้เฝ้า เป็น คน ดัง กล่าว มา แล้ว นอกจาก นั้น ทรง พิน

ประเพณี เด็ดจ ประพาด หัวเมือง ชน เหมือน อย่าง พระเจ้า แผ่นดิน ครอง
กรุงศรีอยุธยาบางพระองค์เคยประพาศมาแต่ก่อน มีโอกาสเมื่อใด
ก็ทรงพระ ราชอุตสาหะเด็ดจไปยัง หัวเมืองต่าง ๆ ทางฝ่ายเหนือได้
เด็ดจไปถึงเมืองพิษณุโลก ทางตะวันออกเด็ดจไปถึงเมืองปราจีน
กบทั้ง หัวเมืองชายทะเลตลอดจนเมืองจันทบุรีและเมืองตราด ทาง
ฝ่ายใต้เด็ดจไปถึงเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองสงขลา ทางฝ่าย
ตะวันออกเด็ดจไปถึงเมืองนครศรีศรี เมืองกาญจนบุรี เมืองราชบุรี
และเมืองเพชรบุรี ได้ทอดพระเนตรเห็นภูมิฉะนาพระราชอาณาจักร
เขตและ ทรงทราบการ หัวเมือง ยังกลัวพระเจ้าแผ่นดินแต่ปางก่อน
โดยมาก ความหัวเมืองที่เด็ดจประพาดนั้นโปรด ฯ ให้สร้างที่ประทับ
ขึ้น ใหม่ในวัง พระเจ้าแผ่นดินนครกรุงศรีอยุธยาเคยประทับที่หลายแห่ง
เช่นวังบางปะอินของพระเจ้าปราสาททอง วังจันทร์เกษมของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
วังเชิงเขาพระพุทบาทของพระเจ้าทรงธรรม
และวัง ณ เมืองทพบุรีของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ที่เมือง
เพชรบุรีและเมืองนครปฐมก็มีที่พระราชวังโบราณทั้ง ๒ แห่ง แต่
โปรด ฯ ให้สร้างวังใหม่ในที่นั้น การที่พระเจ้าแผ่นดินเด็ดจประพาด
ตรวจการหัวเมือง จึงเกิดเป็นประเพณีอันมีประโยชน์แก่บ้านเมือง
เป็นอันมากแต่ในรัชกาลที่ ๔ ดับมา

แม่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ไขพระราช
กิจดังกล่าวมา เมื่อภายหลังก็เกิดความลำบากแก่พระองค์ในการ
ทอดทรงประพาศพระราชนิกิจ เพราะในรัชกาลที่ ๔ มีกิจการ

ต่าง ๆ ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อน ๆ ไม่ต้องทรงทำ เกิดเพิ่มขึ้นใหม่
 หลายอย่าง เป็นคนแต่เหตุที่เคยทรงดำริมาและมีหนังสือไปมากับ
 ฝรั่งเศสยังทรงผนวช ครั้นเสด็จเสวยราชย์พวกฝรั่งต่างประเทศ
 ได้ทราบพระเกียรติคุณ พวกเขย็นหนังสือมาถวายมากจน เกิด
 พระราชกิจ ต้องมีพระ ราชหัตถ์ เสด็จเป็น ภาษาอัง กฤษณิง ชาวต่าง
 ประเทศเพิ่มขึ้น อันต้องทรงแต่งเองเขียนเอง เพราะยังไม่
 ใครอื่น ที่รอบรู้พอจะช่วยพระราชกิจนั้นได้ ต่อมาถึงสมัยเมื่อทำ
 หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับฝรั่งต่างประเทศแล้ว เกิดกิจ
 ซึ่งได้ตอบกับพวกกงสุลในการต่าง ๆ เพิ่มขึ้นอีก บางทีก็เป็นการ
 จำกัณจะกราบทูล หรือปรึกษา โดยเปิดเผยในเวทาสั่งจอกขุนนาง
 เหมือนอย่างแบบเก่าไม่ได้ ก็ต้องส่งหนังสือทูลมากับทูลร่างคอบเข้า
 ไปถวายทรงพระราชวินิจฉัย นอกจากนั้นการที่ทรงรับ ฎีกาของ
 ราษฎร ก็เพิ่ม พระ ราชกิจ ต้องทรงพิจารณา ฎีกาด้วย อีก อย่าง หนึ่ง
 หรือถ้ารวมว่าโดยย่อ คือเกิดการที่ทรงพระอักษรเป็นส่วนใหญ่
 เพิ่มขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ต้อง ทรงปฏิ บัติการนั้น แทรกเข้า ในระเบียบ พระราชานุ กิจประจำวัน
 วันไหนมีหนังสือที่เร่งร้อนต้องทรงมาก เวทาสั่งจอกกว่าราชการ
 บ้านเมือง เวทาคำก็มัก เกิดอน คดาดเข้า ไป เนื่อง ๆ เป็นเหตุให้
 ข้าราชการผู้ใหญ่ก็ เห็นว่า เวทาสั่งจอกไม่แน่นอนเหมือนใน
 รัชกาลที่ ๓ บางคนก็เคยขาดเฝ้าด้วยอ้างว่า สูงอายุแล้ว อยู่ดึกทน
 ไม่ไหว แม้ผู้ที่ยังไม่สูงอายุก็พลอยเอาอย่าง ประเพณีที่เสนาบดี

ต้องเข้าเฝ้าทูลทวณกเสด็จมา ถ้ามั้ราชการ สักดำคณุมักเข้าเฝ้าเวลา
เสด็จออกทริโหราน ราชการสำัญที่เคยกราบทูลในเวดาส่็จออก
ขุนนางมักให้แต่ปลัดทูลตองกราบทูลแทน (เมื่อเริ่มรัชกาลที่ ๕
ปรึกษากัน ให้กดบ ใช้แบบพระราชานุกิจอย่างรัชกาลที่ ๓ คงจะ
ปรากฏอธิบายในค่อนอื่นต่อไปข้างหน้า)

๔๕๔ เมืองเชียงตุง

ในรัชกาลที่ ๔ ต้องทำสงครามครั้งเดียว และไม่เหมือนกับ
สงครามใน ๓ รัชกาลที่ล่วงแล้ว ด้วยแต่ก่อนพอเปิดนรัชกาลใหม่
ทั้งรัชกาลที่ ๓ และที่ ๒ พระมาซาศักกเข้ามารบรุก เมื่อครั้งรัชกาล
ที่ ๓ เจาอนุเวียงจันทร์เป็นชนบกยกกองทัพตงมารบรุก ไทยเป็นฝ่าย
ข้างค่อสู้รักษาอาณาเขตคตง ๓ ครั้ง แต่คราวนไทยไปค่เมือง
เชียงตุงเป็นการรบรุกอาณาเขตคของพระมา จึงผิดกัน ที่จริงเรื่อง
คเมืองเชียงตุงเริ่มมาในรัชกาลที่ ๓ ด้วยเหตุเกิดจตุจตในอาณา-
เขตคตอ * ดิบตองบันนาอนเป็นประเทศราชของพระมา แต่ภูมิฉาเนา
อยค่อแดนทงประเทศจีนและประเทศสยาม และเคย ยอมชนค่อจีน
หรือไทยในเวดาส่็จความลำบากมาแต่ก่อน เมื่อก่อนเกิดจตุจตครั้ง
๕๔๔ นมพวกเจานายราชวงศ์เมืองเชียงวัง ซึ่งครอบครองดิบตองบันนา
พากันอพยพครอบครว หนีภัยมาอาศัย อยในแดนเมืองน่านและเมือง
หลวงพระบาง (เมื่อยังเป็นอาณาเขตคสยาม) หตายพวก เจาเมือง

๑. ลือ เป็นชาติไทยจำพวกหนึ่ง พูดภาษาไทยสำเนียงเหมือนชาวนครศรีธรรมราช

หลวงพระบางและเมืองน่านตั้ง ค.น.ย. ๗ เป็นหัวหน้าลงมายังกรุงเทพ ฯ
 เพื่อขอพระบรมเมตตา พงและจะทรงพระมาฆนไทย ก็ในเวลานั้นทาง
 ประเทศพม่าได้มีกาดตั้งคงแคบแพ่งกฤษ (ครั้งแรก) พระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง พระราชดำริว่า เป็นโอกาสที่จะแผ่
 พระราชอาณาเขตไปถึงดงดงบันนา แต่จะต้องมีเมืองเชียงตุง
 ซึ่งพม่าให้ความคุ้มครองหัวเมืองดงให้หมดกาดตั้งเดีย ไทยจึงจะเอา
 เมืองดงดงบันนาไว้ได้ ครั้นนั้นพอพวกเจ้าประเทศราชในมณฑล
 พายัพทราบกระแสพระราชดำริ ก็พากันยื่นรับอาชญาเมืองเชียงตุง
 ด้วยเห็นแก่ประโยชน์ที่จะได้เชยกับ ทพยต้น เมื่อรับ ขณะตามประ
 เสนอการสงครามในสมัยนั้น จึงโปรด ฯ ให้พวกประเทศราชเมือง
 เชียงใหม่ เมืองนครลำปาง และเมืองนครลำพูน ยกกองทัพขึ้นไป
 ดงเมืองเชียงตุง (ครั้งแรก) เมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๓๕๒ แต่กองทัพ
 ยกลงไปไปทำการไม่พริ้วพร้อมกัน ดงที่ดงดงดงดงดงอาหารกตอง
 เด็กกลับมา พอประจวบเวลาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ประชวร เสด็จเมืองเชียงตุงค้างอยู่เพียงหนึ่งคืนรัชกาลที่ ๓
 ถึงรัชกาลที่ ๔ มีความจำเป็นจะต้องคดลง เสนอคิดว่าจะทำ
 อย่างไรต่อไปในดงเมืองเชียงตุงและเมืองดงดงบันนา เพราะ
 พวกเจ้านายเมืองเชียงตุงคงคอยพองอยู่ในกรุงเทพ ฯ ถึง ๓ ปี พรรค
 พวก ครบครัน ทคดอยู่ใน แขวงเมืองน่าน และ เมือง หลวง พระบาง
 มาก พอประจวบกับได้รับศุภอักษรของเจ้าฟ้าแค้นหัวเจ้าเมืองเชียง
 รุ่งมาใหกราบ บังคมทูล ว่าการ ที่เกิด จดจาด นน ระวังเรียบร้อยแล้ว

ขอพระราชทาน อนุญาตให้ เจ้านาย ทมา พง พระบารมี กับ พวก บริวาร
 กลับคืนไป บ้านเมือง และเจ้าเมือง เชียงรุ่ง จะ ถวาย เครื่อง ราช
 บรรณาการ ๓ ปีครั้ง ๑ เหมือนอย่างประเทศราชอื่นต่อไป พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราช คาริว่า พวก ราชวงศ์ เมือง
 เชียงรุ่ง กับพวก บริวาร หนักราช มาพวง พระ บารมี ใน เวที บ้านเมือง เป็น
 จดจาก บ้านเมืองเรียบร้อย แล้วใครประสงค์ จะกลับไป บ้านเมืองก็
 พระราชทานอนุญาตให้กลับไปตามใจสมัคร แต่ส่วนเรื่องการค้าเมือง
 เชียงตุงและเรื่องทศกัณฐ์กับเมืองเชียงรุ่งต่อไปอย่างไรนั้น โปรดฯ
 ให้เสนาบดี ปรีक्षा กันหา ความเห็น ชนกราบ บังคมทอด ที่พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรง บัญชา หรือครัด ปรีक्षा เสนาบดี
 จะเห็นเพราะเหตุใด ชอน พิจารณา ดูเห็น ว่าคง เป็นเพราะ ฉันทน
 เรื่องเมืองเชียงตุงเกี่ยวกับการ ท้าศึกสงคราม อันเป็น วิชาซึ่ง พระองค์มี
 โศภิตโอกาสทรงศึกษา * ส่วนเรื่องเมืองเชียงรุ่งนั้น คงทรงเห็นการ
 เหมือน พระบาทสมเด็จพระพุทธ ยอดฟ้า จุฬาโลก เคยทรง พระราชดำริ
 มาแต่ก่อน ว่าเมืองลื้อ ขึ้นต่อขมมา เคยขึ้น แก่พระมา และจีน แม้
 ไทยรบเบียดเบียน ถ้าพระมาหรือจีนมาเบียดเบียนเมืองเชียงรุ่ง ก็ยาก
 ที่ไทยจะไปช่วยป้องกัน เพราะหนทางไกลและกันดารนัก จะไม่เป็น
 ที่พึ่งแก่พวก ลื้อได้ดังต้อง บินมาได้จริง แต่จะครัด ปฏิเสธโดย ลำพัง

๑. ถ้าใครตั้งเขตตุลาชาลักษ์ในรัชกาลที่ ๔ จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแลพระปูลงแต่งตั้งพลเรือน แต่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
 เจ้าอยู่หัวทรงแต่งตั้งเป็นทหารเป็นนิจ

ตกต้องถอยทัพกลับมาตั้งอยู่เมืองเชียงแต่น ในเวदानันประจวบ
 กับจิตทหาร อย่าง ยุโรปชนใน กรุงเทพ ฯ เสนาบดีจึง ปรีกษาเห็น
 กันว่าเมืองเชียงตุงก่อนกำลัง มากอยู่แล้ว ควรจะ เพิ่มเติม กำลัง
 กองทัพทั้งเสบียงอาหารและเครื่องศาสตราวุธให้มากขึ้น อย่าให้
 ความขัดข้องเหมือนเมื่อคราวก่อน แล้วให้ยกขึ้นไปตั้งเมืองเชียงตุง
 ในฤดูแ้งปีฉลู พ.ศ. ๒๓๙๖ อีกครั้งหนึ่ง แต่ในเวลาเตรียมทัพอยู่
 นั้น ทางเมืองพม่าได้จัดการสงครามกับอังกฤษ พม่าตั้งกำลังมา
 ช่วยรักษาเมืองเชียงตุง ทางฝ่ายไทยไม่รู้ ยกขึ้นไปคราวหลังก็เกิด
 ลำบากต้งแต่เขาแดนเชียงตุง กองทัพเจ้าพระยาบรมราชโองการคิดขัด
 ไปไม่ทันสมทบกองทัพหลวง กรมหลวงวงศา ฯ ได้จัดขึ้นไปพบกอง
 ทัพพม่ามาตั้งมากกว่ากองทัพกลับมา การตั้งเมืองเชียงตุง
 จึงเป็น อันไม่ สำเร็จ ถ้าคิด ว่า เพราะ เหตุใด เห็นว่า เพราะไปทำ
 สงครามใน ดินแดน ของ ข้าศึก ซึ่งไทยไม่รู้ เมาะแลภูมิ จำเนา เสีย
 เปรียบศัตรูอยู่โดยธรรมชาติอย่าง ๑ เพราะฝ่ายไทยประมาทไม่ชวน
 ขวายในการสืบสวนให้สัมพันธ์กับกระบวนพิชัยสงครามอย่าง ๑ เป็นข้อ
 สำคัญ แต่ถึงตั้งเมืองเชียงตุงได้คงรักษาไว้ไม่ได้ ด้วยอยู่ใกล้แดน
 พม่ากว่าแดนไทย

จิตทหารบกทหารเรือ

ทหารบกทหารเรือทพกหัด จิตระเขษบการบังคับบัญชาตามแบบ
 ฝรั่งเศส เกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๔ แด่นมา เมื่อไทยรบกับญวนและ

ระบุว่า อังกฤษ จะ ย้าย เหม่อน อย่าง เมือ่งจั้น พระ บาท ส้มเค็ญ
 พระนัง เกด้า เจ้าอยู่หัวโปรด ฯ ให้สร้าง ส้ม เค็ญ อาดูชยทศ ภาณทั
 และสร้างบ้อมรักษาปากนาทศาคัญทุกแห่ง ครองนให้เกณฑ์พวก
 อาสาญวน (เซารต) หัดเป็นทหารบนใหญ่ อยู่นอยในพระบาท
 ส้มเค็ญพระนังเกด้าเจ้าอยู่หัว เมือยงดำรงพระยศเป็นเจ้าพากรมชน
 อิศร์ศรีวังสวรค์พวก ๑ เกณฑ์พวกอาสาญวนหัดเป็นพวกทหารบนเด็ก
 อยู่นอยในกระทรวงกลาโหม ส้มเค็ญเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
 เมือยงเป็นทพระยา ศรีสุริยวงศ์ เป็นผู้บังคับบัญชา พวก ๑ สำหรับ
 รักษาบ้อมทเมืองสมุทรปราการ ทหารทง ๒ พวกคนแต่งตัวตามแบบ
 ทหารฝรั่ง และปรากฏว่าได้ให้มาคงแถวเป็นกองเกียรติยศเมื่อพระ
 บาทส้มเค็ญ พระจอมเกด้า เจ้าอยู่หัวเสด็จออก พระทงมอรัตน จินฉญ
 ในวันบรมราชาภิเศก ๑ แต่ยังไม่ได้จัดระเบียบการบังคับบัญชา ใน
 ปีกน พ.ศ. ๒๓๙๕ ทพระบาท ส้มเค็ญ พระจอมเกด้า เจ้าอยู่หัว เมือยวราชย์
 นน. มีนายร้อยเอกทหารอังกฤษคน ๑ ชื่อ อิมเป (Impey) ทราบ
 ว่าพระบาทส้มเค็ญ พระจอมเกด้า เจ้าอยู่หัวได้ เมือยวราชย์ และโปรดชนบ
 ธรรมเนียมฝรั่ง จึงเขามารับอาสาเป็นครูฝึกหัดจัดระเบียบทหารบก
 ก็โปรด ฯ ให้จ้างไว้ แล้วเกณฑ์ คนกรม อาสาตาง และเขมรเป็น
 ทหารให้นายร้อยเอก อิมเป ฝึกหัด เรียกว่า "ทหารเกณฑ์หัดอย่าง
 ยุโรป" จัดเป็นกองร้อยและหมวดหมู่ มีนายร้อย นายสิบ คอบคุม
 ตามแบบฝรั่ง และโปรด ฯ ให้สร้างโรงทหารขึ้นสำหรับพวกทหาร

๑. มีในพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์

ผลิตเวรกันอยู่ประจำราชการ การฝึกหัดและจัดระเบียบ ทหารครั้ง
นั้นเพราะทำตามแบบฝรั่ง และครกไม่รู้ภาษาไทย จึงใช้คำบอก
ทหาร และ ชื่อ ตำแหน่ง นายทหาร เป็น ภาษา อังกฤษ มา ตลอด รัชกาล
ที่ ๕ พอข่าวระบือไปว่านายร้อยเอกอิมเปได้เป็นครุฑทหารไทย ใน
ไม่ช้านัก นายร้อยเอกทหาร อังกฤษ ชื่อ น็อกซ์ (Knox) เข้ามาอาสาร
ออกคน ๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า
ทหารวังหลวง มีนายร้อยเอกอิมเปเป็นครุฑอยู่แล้ว จึงโปรดฯ ให้
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว รับ นายร้อยเอก น็อกซ์ไป เป็น
ครุฑทหารวังหน้า และให้โอนทหารญวน (เขมร) ซึ่งพระบาท
สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ ทรงบังคับบัญชา อยู่แต่ก่อนไป เป็น
ทหารวังหน้า ส่วนทหารมอญที่เคยชกอยู่ในกระทรวงกลาโหมนั้น
ก็โปรดฯ ให้คงอยู่ในบังคับบัญชาของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งเป็น
ผู้จัดทหารเรือ ทหารพวกนั้นจึง เปลี่ยนไป เป็น ทหารมอญ สำหรับ
เรือรบ ต่อมาโปรดฯ ให้จัดกรมรักษาพระองค์เป็นทหารอย่างยุโรป
ชนนอกกรม ๓ และจัดพวกกรมอาสารญวน (คือพระพุทธรูปคำฉันท์
บ้านเรือนอยุธยาเมืองนครและกรุงเกษม) เป็นทหารบันใหญ่แทนพวกญวน
เขมรที่โอนไปวังหน้าออกกรม ๑ กรมทหารบกต่าง ๆ ที่กล่าวมานั้น
คนเดิมของทหารบกที่มอญมาจนทุกวันนี้

ทหารบกที่เริ่มจัดขึ้นเมื่อรัชกาล พ.ศ. ๒๓๘๕ นั้นเห็นได้ดังขึ้นไป
เข้ากองทัพนครหลวงวงศ์ราชธานี เมื่อยกขึ้นไปเมืองเชียงตุง
ครั้งหนึ่งในปีฉลู พ.ศ. ๒๓๘๖ จะเป็นจำนวนคนเท่าใดหาทราบไม่ ทราบ

แต่ว่านายร้อยเอกนี้อดสู้คุมไป และได้ช่วยรบครั้งหลังเมื่อกองทัพ
กรมหลวงวงศาฯ ถอยลงมา*

ส่วนทหารเรือนั้น เมื่อรัชกาลที่ ๓ มีเรือรบ เป็น กำนับไบ
หลายลำ เกณฑ์พวกแขก (เขมร) กรมอาสาจามลงประจำชั้นอยู่ใน
กระทรวงกลาโหม สำหรับลาดตระเวนในอ่าวสยาม บางทีมีราชการ
ก็ให้ไปถึงเมืองต่างประเทศที่ใกล้เคียง ถึงรัชกาลที่ ๔ เมื่อเจ้าพระ
ยาศรีสุริยวงศ์เป็นอัครมหาเสนาบดีกระทรวงกลาโหม ท่านชำนาญ
การต่อเรือ กำนับมา ตั้งแต่ง เป็นหลวง นายสิทธิใน รัชกาลที่ ๓ พระ
บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดฯ ให้จัด ทหาร เรือ และ
ต่อเรือกลไฟเป็นเรือรบและเรือไซ้เป็นพาหนะ ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระ
พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็โปรดการทหารเรือ ทรงต่อเรือรบและจัด
ทหารเรือวงหนาชนวนด้วย จึงเริ่มมีเรือไฟไซ้เป็นเรือรบและเรือพาหนะ
ตั้งแต่สมัย ร. ๔ เป็นต้นมา ๒ ครั้งพวกอาสาจามเป็น
พนักงานเดินเรืออยู่อย่างเดิม เพิ่มพวกมอญเป็นทหารมรับสำหรับเรือ
รบ แต่พวกคนกตัญญูผดหัดไทยใช้มาแต่แรก ส่วนการบังคับบัญชา
ในเรือรบ ในสมัยนั้นยังไม่มีไทยใครชำนาญ จึงต้องจ้างฝรั่งเป็น
กัปตันและต้นหนเรือรบมาชำนาน.

๑. เรื่องนี้พระองค์เจ้าสายสนธิทวงศ์ในกรมหลวงวงศาฯ ซึ่งได้ตามเสด็จพระ
บิดาไปด้วยในครั้งนั้นเล่าให้ฟัง

๒. บัญชีเรือกลไฟในรัชกาลที่ ๔ มีอยู่ในหนังสือบางทศกถาเลณดาร์ของ
หมอบรัดเล เล่ม ค.ศ. ๑๘๖๘

สำนักหอสมุด

สำนักหอสมุด

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ศิริกมล
62 ถนนปิ่น สีส้ม (วัดเกศ) โทร. 31558
นายกระมล ศิริกมล ผู้พิมพ์, ผู้โฆษณา

12-1-2500

